

Sistəmləşdirmə anlayışı, elmlər təsnifatının yaranması və inkişafı

Plan:

- 1.Elmlər təsnifatının yaranması və inkişafı
- 2.Rusiyada elmlər təsnifatının inkişafı

Ədəbiyyat

1. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
2. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
3. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi:Dərslik. –BUN, 2018.-236s
4. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı.- B., 1986.-286 s.

Sistem (systema) – yunan sözü olaraq “bütöv”, “hissələrdən ibarət”, “birləşmə” deməkdir. Nəyinsə planlı, müəyyən qayda ilə yerləşməsini bildirir, məsələn, “Kitabların sistəmləşdirilməsi”, “Kitabxana sistəmləri”, “Günəş sistemi” və s.

Sistəmləşdirmə - sistəmə salmaq, müəyyən materialların nizama salınması, müəyyən sistemin yaradılması, müəyyən plan üzrə quruluşu və s. mənada başa düşülür.

Müəyyən predmetlərin uyğunluq əlamətinə görə, onlar arasında olan fərq və oxşarlığa görə qruplara (sinflərə) bölünməsi təsnifləşdirmə (latın sözü olaraq - “qrup”, “dərəcə” və facio -“edirəm”) adlandırılır. Belə halda hər sinif sistemdə özünün müəyyən edilmiş daimi yerini tapır və öz növbəsində iyerarxik prinsipə uyğun olaraq “aşağı-yuxarı” altsiniflərə bölünür. Təsnifləşdirmə sistemi müəyyən məntiqi qaydalara uyğun olmalıdır:

- a) hər sinif predmetlərin ümumi məcmusundan mühüm əlamətlərə görə seçilir;
- b) hər predmet yalnız bir sinifdə yerləşdirilir;
- c) təsnifləşdirmə sinflərin ümumidən xüsusiyyətdə doğru yerləşdirilməsinə görə aparılır;
- d) predmetlərin məcmusunun həcmi siniflərə daxil olan predmetlərin cəminin bölgülərinə uyğun olmalıdır.

Kitabxana işində bunlara fərqli yanaşılır:

1. Təsnifləşdirmə · müxtəlif məzmunlu kitabxana fondlarının açarı hesab edilən kitabxana–biblioqrafiya təsnifatı sistemlərinin yaradılması

2. Sistemləşdirmə - müəyyən informasiya–axtarış dillərinə uyğun olaraq sənədlərə təsnifləşdirmə prosesində indekslərin təyin edilməsi

Hər iki halda informasiyanın analitik–sintetik işlənməsində yaradıcılıq prosesi özünü göstərir, burada ilk növbədə sənədin informasiya-axtarış dili (İAD) təyin edilir, digər halda isə təsnifləşdirilən sənədin məzmunu tam mənada aşkar edilir. Bunlara sərf edilən əmək isə müxtəlifdir. Belə ki, sistemləşdiricilər hazır təsnifat cədvəlləri ilə işləyir, onlar

sənədin məzmununa uyğun təsnifat cədvəlindən sənədin indeksini müəyyən edir, sənədin axtarış surətini yaradır. Təsnifləşdirmə ilə isə kitabxanaşünaslar məşğul olur, onların fəaliyyəti nəticəsində kitabxana biblioqrafiya təsnifatları yaranır.

Kitabxana təsnifatlarının yaranma tarixini öyrəndikcə məlum olur ki, təsnifatlarda bu və ya digər dövrün elmi bilikləri tam əks etdirilmişdir.

Bununla belə elmlər təsnifatı ilə kitabxana təsnifatı arasında fərqli cəhətlər mövcüddür. Elmlər təsnifatı - təbii təsnifatdır, bu təsnifatda elmlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə çoxaspektli və dinamik şəkildə əks etdirilir. Deməli, elmlər təsnifatı kitabxana təsnifatı sxeminin yalnız elmi əsasına xidmət göstərir. Onların quruluşu isə müxtəlifdir.

Təsnifləşdirici informasiya axtarış dilləri suni təsnifatlardır – onlar sənədlərin analitik-sintetik işlənməsi üçün kitabxanaşünas–təsnifləşdiricilər tərəfindən yaradılmışdır. Kitabxana təsnifatı şöbələrinin məzmunu, onların ardıcıl yerləşdirilməsi onlar arasında hədlər çap əsərlərinin sistemləşdirilməsinin təcrübi vəzifələri ilə əlaqədardır.

Elmlər təsnifatlarının yaranması və inkişafı

a)Antik fəlsəfi təsnifat sistemləri

Hələ qədim dövrlərdə elmlərin təsnifləşdirilməsi ilə məşğul olan alimlər olmuşdur. Antik dövr filosoflarından **Demokrit, Platon, Aristotel** və **Epikür** elmlərin təsnifləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Demokrit (e.ə. 460-370) tarixdə ilk dəfə olaraq elmlərin materialist ölçü sistemini vermişdir. O, bütün elmləri öyrənmə

predmetinə görə 4 sahəyə bölürdü: kosmos-insan-təfəkkür–metodologiya. Bu sahələrin hər birini də 4 yerə bölürdü ki, ən görkəmli yeri də filologiya elmləri üçün nəzərdə tutmuşdu. Bundan əlavə, Demokrit öz təsnifatında texnikaya da böyük əhəmiyyət verirdi.

Kitabxana–bibliografiya təsnifatına həsr olunmuş bir sıra əsərlərdə Platonun və Aristotelin elmləri necə qruplaşdırdıqları haqqında məlumat verilir.

Platon (e.ə. 427–347) fəlsəfəni üç böyük qrupa bölmüşdür.

1. Dialektika (təmiz anlayış)
2. Fizika (təcrübənin qavranılması)
3. Etika (arzu və istək, hərəkət və gerçəklik)

Qədim Yunan fəlsəfəsində elmlərin bir qayda olaraq üç yerə bölünməsi geniş yayılmışdır. Bu cəhət materialist filosof *Epikürün* (e.ə.342-270) fəlsəfəsində də nəzərə çarpır. O, fəlsəfəni üç qrupa bölmüşdür.

1. Fizika (təbiət haqqında elm)
2. Məntiq (təbiətin və insanların öyrənilməsi haqqında elm)
3. Etika (insanın xoşbəxtliyi haqqında elm)

Platonun şagirdi *Aristotelin* də (e.ə.384-322) təsnifatı çox maraqlıdır. Aristotelin adı antik fəlsəfədə ən yüksək zirvələrdən birində durur. O, Platonun idealizmini qəbul etmişdi, lakin bir çox hallarda öz mühakimələrində materializmə yaxılaşdı. Aristotel insan təfəkkürünü üç qrupa bölmüşdür:

1. Nəzəri və yaxud seyredici - müşahidəçi
2. Təcrübi
3. Yaradıcı poetik.

Beləliklə də o, fəlsəfəni üç böyük qrupa bölünür: nəzəri fəlsəfə, təcrübi fəlsəfə, yaradıcı fəlsəfə.

b) Orta əsrlərdə yaranmış təsnifat sistemləri

Orta əsrlərdə də elmlərin təsnitləşdirilməsi ilə bəzi alimlər məşğul olmuşlar. Qədim Şərq tarixində ilk ensiklopediyalardan biri 950–ci ildə böyük türk **filosofu Əl-Fərabî** tərəfindən tərtib edilmişdir. Həmin ensiklopediyada elmlərin təsnifatı verilmişdir. Onun ardınca kitab həvəskarı **Ən-Nədim** kitab ticarəti üçün 988-ə qədər “Reyestr” (bölmə) tərtib etmişdir. Ən-Nədim bütün elmləri 2 böyük qrupa bölür:

1. Müsəlman elmi
2. Qeyri-müsəlman elmi

Birinci qrupa quran, qrammatika, tarix, poeziya, hüquq və s. elmlər daxil idi.

İkinci qrupa isə fəlsəfə və onunla əlaqədar olan qədim elmlər - əyləncə ədəbiyyatı, riyaziyyat, kimya və s. elmlər daxil idi.

Kitabxana təsnifatı tarixini öyrənərkən XI əsrin görkəmli nümayəndəsi maarifçi, türk filosofu **Əbu-Əli İbn Sinanın** (980-1037) elmlər təsnifatını da nəzərdən keçirmək olduqca əhəmiyyətlidir. Təsnifat tarixində bu təsnifat özünəməxsus xüsusi yer tutur. İbn-Sinanın təsnifatı Aristotelin təsnifatının təsiri altında yaransa da, ondan əsaslı surətdə fərqlənmişdir. Aristotelin elmlər təsnifatına uyğun olaraq İbn-Sina elmləri iki yerə bölür:

1. Təcrübi elmlər
2. Nəzəri elmlər

Təcrübi elmlər insanın özünün idarə etməsi üçün rəhbər göstəriş, maddi varlıq hesab olunur. Nəzəri elmlər isə elmin özünün üzərində tədqiqat hesab olunur

c) Rusiyada elmlər təsnifatının inkişafı

XVII əsrdə elmin sürətlə inkişafı, akademiyaaların meydana gəlməsi, nəşriyyat işinin arasıkəsilmədən inkişafı və bununla əlaqədar olaraq universitet və digər kitabxanaların zənginləşməsi Rusiyada kitabxana kataloqlarının nəzəri və təcrübi məsələlərinə marağı artırırdı.

XVIII əsrdə təsnifləşdirmə fikri ilə tək-cə filosoflar deyil müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlər də məşğul olmuşlar. Bu alimlərdən **M.V.Lomonosovun** (1711-1765) adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Lomonosov Elmlər Akademiyası kitabxanasının fondunun mühafizəsinə, geniş oxucu kütləsi üçün açıq olmasına böyük qayğı göstərmişdir. Tesnifinata marağ onun ensklopedik biliyə malik olması ilə əlaqədardır.

XVIII əsrdə ilk rus elmlər təsnifatının yaranması görkəmli alim və kitabxanaşünas **A.İ.Boqdanovun** (1692-1766) adı ilə bağlıdır. A.İ.Boqdanov elmləri beş yerə (filologiya, məntiq, fəlsəfə, tarix, ilahiyyat) bölürdü. Burada əsas şöbələrin məntiqi ardıcılığı, ayrı-ayrı elm və bilik sahələri daxilində materialları düzgün sistemləşdirilməsi diqqəti cəlb edirdi.

XIX əsrin axırlarında rus müəliflərindən E.İ.Çijovun təsnifat məsələləri üzrə ən maraqlı əsərləri 1896-cı ildə nəşr olunur. E.İ.Çijov "Elmin təsnifatı" məqaləsində qeyd edir ki, elmin təsnifatı əsl mənasında təbiətin, təbiət hadisələrinin təsnifatı deməkdir.

E.İ.Çijov yazırdı ki, hər bir elm öz əsasını özündən əvvəl , mövcud olan elmlərdən götürür və öz növbəsində sonrakı elmlər üçün mövzular verir. İnsan biliklərinin yığımını E.İ.Çijova görə aşağıdakı üç qrupa bölmək olar.

1. Nəzəri elmlər (təhlil prinsipi)
2. Coğrafi elmlər (fəza prinsipi)
3. Tarixi elmlər (zaman prinsipi)

XIX əsrin axırlarında təbiətşünas *D.İ.Mendelejev* (1834–1907), dünya ədəbiyyatının korifeyi *L.N.Tolstoy* (1828–1910) təbiətşünas *K.A.Timiryazev* elmlərin təsnifləşdirməsinə dair bir sıra fikirlər söyləmişlər. Bu təsnifatlarda da elmlər materialist dünyagörüşü əsasında qurulmuşdur. Onlar göstərmişlər ki, təbiət biliklərin yeganə mənbəyidir.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ SƏNƏDLƏRİN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİ NƏZƏRİYYƏSİ

Plan

1. XVI-XIX əsrlərdə xarici ölkələrdə kitabların sistemləşdirilməsi
2. ABŞ-ın Konqres kitabxanasının təsnifatı
3. Çoxaspektli təsnifat sistemləri

Ədəbiyyat

1. Kitabxanaşünasılıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
2. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
3. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi:Dərslik. –BUN, 2018.-236s
4. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı. - B., 1986.-286 s.

Kitabxana təsnifatı, təsnifləşdirmə metodikasının təkmilləşdirilməsi nəticəsində yaranmışdır.

Qədim zamanlarda , çap kitabları meydana çıxmamışdan əvvəl mövcud olan kitabxanalarda əlyazmalarını və başqa materialları sistemə salmaq üçün onların məzmununa uyğun kataloqlar tərtib edirdilər.

O dövrün kitabxanalarında əsasən sistemli kataloqdan istifadə edilmiş və onun daxilində ədəbiyyat mövzular üzrə qruplaşdırılmışdır.

İlk sistemli kataloqlara b.e.ə. VII əsrdə Aşurbanipalın Neneva kitabxanasında təşkil edilmiş kitab siyahılarını aid etmək olar. Burada 30 mindən yuxarı gil lövhələri sistemli

qaydada saxlanılırdı.

B.e.ə. III əsrdə yaranmış və yarım milyon cilddən çox fondu olan məhşur İskəndəriyə kitabxanasının kataloqu şair və alim **Kallimax** (b.e.ə. 260- 240) tərəfindən tərtib edilmişdir. Kataloq - "Cədvəl" 120 şöbədən ibarət idi. Burada materiallar elm sahələrinə görə deyil, sistemli qaydada ixtisaslar üzrə qruplaşdırılmışdır (məs., şairlər, filosoflar, tarixçilər). Siniflər daxilində əsərlər xronoloji qaydada verilmişdir. Geniş siyahılar annotasiya ilə təchiz edilmişdi. Beləliklə, məzmununa görə məntlərin təsnifləşdirilməsi qədim kitabxanalarda belə tətbiq təsnifləşdirilməsi qədim kitabxanalarda belə tətbiq edilirdi.

Kitab çapının meydana gəlməsi ilə nəşriyyat təsnifatına ehtiyac yaranır. Çap kitabının ilk kataloqu 1428 -ci ildə məhşur İtalya şairi *Aldan Manusiya* (1450-1515) tərəfindən hazırlanmışdır. Onun kataloqunda kitablar böyük sahəvi şöbələr üzrə sistemləşdirilmişdir.

Fransa naşiri *R.Etyenin* (1503-1559) tərtib etdiyi kataloqda kitablar elmi fənlər üzrə bölünmüşdür.

XV əsrin axırlarından etibarən univərsitet kitabxanalarında kitablar tədris edilən fənlər üzrə sistemləşdirilirdi. XVI-XVII əsrlərdə yayılmış kitabxana

təsnifatının fakültə sisteminin yaranması həmin dövrə təsadüf edir.

Bu dövrdə bir sıra müəlliflər həmin sistemi müdafiə edərək öz təsnifatlarını yaratmışlar. Bu cəhətdən **Konrad Gesnerin** adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

İsveçrəli Konrad Gesner (1516-1565) XVI əsrin hərtərəfli yetişmiş alimlərindən idi. O, yunan dilinin professoru , filosof, həkim, zooloq, təbiətşünas, tarixçi və biblioqraf idi. Kitabxanaşünaslıq ədəbiyyatında onu "Qərbi Avropa biblioqrafiyasının atası" adlandırırdılar.

K.Gesnerin təsnifatında müxtəlif elmlər XVI əsrdə Avropa universitetlərində və məktəblərində onların tədris edildiyi ardıcılıqla verilmişdir (məsələn, qrammatika, dialektika, ritorika , hesab, həndəsə, musiqi, astronomiya və s.). Təsnifatın diqqətəlayiq cəhətlərindən biri odur ki, burada şöbələr daxilində materiallar daha kiçik qruplara bölünmüşdür. Ümumiyyətlə, onun təsnifatında 250-dən artıq rubrika verilmişdir.

XIX əsrdə kitabxana təsnifatının inkişafına Paris Milli Kitabxanasının təsnifat sisteminin böyük təsiri olmuşdur. Təsnifatın müəllifi **C.Brünedir (1870-1867)**. Brüenin təsnifat sxemi 5 şöbədən ibarət olmuşdur.

1. İlahiyyat

2. Hüquq

3. Elm və incəsənət

4. Bədii ədəbiyyat

5. Tarix

C.Brünenin təsnifat sistemində 400 bölgüdən istifadə edilərək ilahiyyat ön planda verilmişdi.

Onluq təsnifatın yaranması və tətbiqi

Plan:

1. Melvil Düininin Onluq Təsnifat
2. Universal Onluq Təsnifat (UOT)

Ədəbiyyat

5. Kitabxanaşünasılıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
6. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
7. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi:Dərslik. –BUN, 2018.-236s
8. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı.- B., 1986.-286 s.

Kitabxana təsnifatı XIX əsrdə nəzəri və təcrubi cəhətlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etməyə başlayır.

Kitabxanaların inkişafı və onların fondunun getdikcə zəginləşməsi fondun yeni qaydada təsnifləşdirilməsini tələb edirdi. Beləliklə, bu dövrdə bir sıra təsnifat sistemləri meydana gəlir. Bu təsnifatlardan Mevlil Düinin (1851-1931) " Onluq Təsnifat" diqqəti daha çox cəlb etmişdir.

M.Düi ABŞ-da ilk kitabxanaçılıq təhsilin məktəbinin yaradıcısı və professoru kimi məşhurdur. Vahid kataloq kartoçkalarının, kitabxana avadanlığının hazırlanması və digər işlər Düinin adı ilə bağlıdır. Professor təsnifat sahəsində daha çox məşhurdur.

1876-cı ildə "Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ümumi Kitabxanaları" adlı məcmuəsində də Düinin məqaləsi dərc edilir. Bu məqalədə onluq təsnifatın əsas prinsipləri izah olunur.

M.Düinin təsnifatında hər bir anlayışın və predmetin dəqiq və sabit yeri vardır, şöbələr, yarımşöbələr və bölmələrin hamısı ərəb rəqəmi ilə işarə edilmişdir. Bu cəhət "Onluq Təsnifat"ın beynəlxalq xarakterini asanlaşdırır. M.Düinin "Onluq təsnifat"ı əsasən ABŞ Kütləvi kitabxanalarında tətbiq olunur. ABŞ Konqres kitabxanasının buraxdığı çap kartoçkalarında M.Düinin təsnifatının indeksi verilir . Beləliklə, M.Düinin "Onluq Təsnifat"ını ABŞ milli təsnifatı kimi adlandırmaq olar.

Onun təsnifatına görə bütün bilik sahələri 10 əsas şöbəyə, hər şöbə öz növbəsində 10 yarımşöbəyə, hər yarımşöbə isə 10 bölməyə ayrılmışdır. Təsnifat cədvəlinin "Onluq Təsnifat" adlanmasının səbəbi də məhz bununla izah edilmişdir. Düinin təsnifatı üç rəqəmlə işarələnərək edilmişdir. Düinin təsnifatı üç rəqəmlə işarələnərək aşağıdakı ardıcılıqla verilmişdir.

000 Ümumi şöbə

100 Fəlsəfə və psixologiya

200 Din

300 İctimai elmlər

400 Filologiya

500 Təbiət elmləri və riyaziyyat

600 Texnologiya (Tətbiqi elmlər)

700 İncəsənət (Təsviri və dekorativ incəsənət)

800 Ədəbiyyat, nitq və natiqlik

900 Coğrafiya və tarix

Hər şöbənin yarımşöbəsi və yarım bölməsi üçün isə 10 yer ayırmışdır ki, bunlar da həmçinin üç rəqəmli işarələrlə təsnifləşdirilir. Məsələn, 540 kimyanın əsas şöbəsidir, 541, 542, 543, 544 və s. onun yarımşöbələridir. M.Düi təsfinat cədvəlindən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə ona xüsusi əlifba predmet göstəricisi əlavə etməyi vacib hesab edirdi. Yəni cədvəlin sonunda predmetlərin əlifba göstəricisini tərtib etmək nəzərdə tutmuşdu. Əlifba üzrə verilən predmetlərin qarşısında isə əsas şöbənin işarəsi göstərməli idi

M.Düinin onluq təsnifatı 3 böyük hissədən ibarətdir:

1) əsas anlayışlar cədvəli;

2) köməkçi cədvəllər;

3) əlifba-predmet göstəricisi

Təsnifatın praktiki cəhətlərinə daha çox fikir verən M.Düi onun sistemləşdirilməsində elmi cəhətləri unutmuş, möhkəm məntiqi ardıcılıq və əlaqə yarada bilməmişdir.

Ona görə də M.Düinin təsnifatında bir sıra nöqsanlar mövcuddur. mövcuddur.

1. Elmlər arasında məntiqi ardıcılıq yoxdur. Qohum elmlər bir-birindən ayrı düşmüşdür. Məsələn: filologiya ədəbiyyatdan, tarix ictimai elmlərdən ayrı verilmişdir.
2. Bəzi iri bölmələr 10 şöbə daxilində özünə yer tuta bilməmişdir. Bunlara tibb, kənd təsərrüfatı və texnika aiddir ki, onlar 6-cı şöbədə verilmişdir; siyasət, hüquq, pedaqogika 3-cü şöbədə verilmişdir; hərbi iş yarım şöbədə deyil, yarım bölmədə özünə yer tapa bilməmişdir - 335. Bu onunla əlaqələndirilir ki, M.Düi 10 şöbə daxilindən kənarə çıxa bilməmişdir.
3. Təsnifatın 10 şöbə daxilində verilməsi bəzi şöbələrin həddən artıq yüksəlməsinə səbəb olurdu ki, bunun nəticəsində qeyri-bərabərlik əmələ gəlirdi.

Universal Onluq Təsnifat

Beynəlxalq bibliografiya təsnifatı sistemi kimi yaranan UOT hazırda dünyanın 60-dan çox ölkəsində, əsasən təbiətşünaslıq və texnika sahəsindəki bütün sənədlərin təsnifləşdirilməsində istifadə edilən vahid təsnifat sistemidir.

UOT-un tarixi inkişafına keçməzdən əvvəl onun mənşəyini təşkil edən "Onluq təsnifat"la bəzi muqayisəsini vermək məqsədə uyğundur.

1. İlkin fərq odur ki, M.Düinin təsnifatında hər bir anlayış, predmet müəyyən bir təsnifat bölgüsündə baxılır, başqa bölgülərdə (şöbələrdə) yoxdur.
2. İkinci fərq odur ki, "Onluq Təsnifat"a nisbətən UOT-da bölmələrin detallaşdırma, bəsitləşdirmə UOT-da bölmələrin detallaşdırma, bəsitləşdirmə həddi 9 rəqəm, " Onluq təsnifat" da isə 4 rəqəm miqyasındadır.

3. Üçüncü mühüm fərq odur ki, M.Düinin " Onluq Təsnifatında sənədlərin ümumi (forma) əlamətlərini (məsələn, sənədin dili, forması, xronoloji cəhəti və s.) və sənəddə bəhs olunan predmetlərin, proses və hadisələrin münasibətlərini (qoşa nöqtə) və ümumi anlayışları (məsələn, sınaq, tətbiq, nəzəriyyə, təmir və s.) ifadə edən indekslər yoxdur. UOT- da bunlar ümumi və xüsusi təyinedicilər vasitəsilə bifadə edilir.

4. Dördüncü fərq odur ki, M.Düinin təsnifatı vasitəsilə kitab fondunu sistemləşdirmək və rəflərdə kitabların yerini müəyyən etmək mümkündür.

5. Beşinci fərq odur ki, UOT beynəlxalq, "Onluq Təsnifat " isə milli xarakterli təsnifatdır.

Beynəlxalq Sənədsünaslıq Federasiyasının baniləri **Pol Otle** (1868-1944) və **Anri Lafonten** (1854-1943) 1892- ci ildən yaratmağa başlamışlar.

1895-ci ildə Beynəlxalq Biblioqrafiya konfransı çağrılır və həmin konfransda Beynəlxalq Biblioqrafiy İnstitutunun yaradılması qərara alınır. İnstitutun qarşısında duran əsas vəzifə bütün elm və texnika sahələrini əhatə edən təsnifat yaratmaq idi. Sonralar bu institutun bazası əsasında Beynəlxalq Sənədsünaslıq Federasiyası yaradılır.

1938-ci ildə Beynəlxalq Biblioqrafiya institutu Benəlxalq Sənədsünaslıq Federasiyasına (BSF) çevrilir. Federasiyanın əsas vəzifələri sənədləşdirmənin nəzəri problemlərini işləmək və müxtəlif bilik sahələrinə dair sənədlərin yaradılmasını və istifadəsini təşkil etməkdən sənədlərin yaradılmasını və istifadəsini təşkil etməkdən ibarət idi.

UOT-un quruluşu üç hissədən ibarətdir: *əsas cədvəllər, köməkçi cədvəllər və əlifba-predmet göstəricisi.*

Əsas cədvəllərə elm sahələri üzrə biliklər sistemi daxildir. UOTda bütün insan bilikləri sistemi şərti olaraq 10 sinfə bölünmüşdür: (10 ərəb rəqəmləri - 0-dan 9-a qədər). UOT cədvəllərinin son təkmilləşdirilmiş variantında (2001-ci il Rus etalonu) şöbələr aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır.

0. Ümumi şöbə.

1. Fəlsəfə elmləri. Fəlsəfə

2. Din. İlahiyyat

3. İctimai elmlər.

4. Dilçilik. Filologiya (1962-ci ildən boşdur. Əvvəllər bu şöbədə "Dilçilik" verilirdi . 1962-ci ildən həmin şöbə 8-ci şöbəyə keçirilmişdir. Ehtimal edilir ki, 4- cü şöbədə sahələrarası, müştərək elmlərin təsnifat qrupları veriləcəkdir.)

5. Riyaziyyat. Təbiətşünaslıq elmləri.

6. Tətbiqi elmlər. Tibb. Texnika.

7. İncəsənət. Dekorativ-tətbiqi incəsənət. Fotoqrafiya. Musiqi. Oyunlar. İdman.

8. Dilşünaslıq. Filologiya. Bədii ədəbiyyat. Ədəbiyyaşünaslıq.

9. Coğrafiya. Tərcümeyi-hallar. Tarix.

UOT-da hər bir şöbə (sınıf) öz növbəsində xətti-tabeli bölgü planında 10 yarımşöbəyə , qrup və altqruplara bölünür.

UOT-da əsas cədvəllərdən əlavə köməkçi cədvəllər də vardır ki, bunlar təyinedicilər adlanır. Təyinedicilər ümumi və xüsusi (analtik) təyinedici qruplarına bölünür.

Funksiya etibarilə ümumi təyinediciləri iki qrupa bölmək olar:

1) sənədin forma əlamətini ifadə edən təyinedicilər

2) sənədin məzmununu daha da bəsitləşdirməyə imkan verən təyinedicilər.

Birinci qrupa dil, millət, forma, yer və zaman təyin ediciləri, ikinci qrupa isə nöqtəyi-nəzər, şəxs və material təyin ediciləri daxildir.

Bir və yaxud bir neçə bölmədə tətbiq edilən təyinedicilər isə **xüsusi** və ya **analtik təyinedicilər** adlandırılır.

Xüsusi təyinedicilər müəyyən bir anlayışın əlavə məlumatlarını əks etdirir. Xüsusi təyinedicilər bütün şöbələrdə deyil, yalnız məxsus olduğu şöbələrdə təyin edilir. Bu təyinedicilər UOT-da əsasən iki funksiyanı yetinə yetirir:

1) müəyyən sahənin əsas indekslərinə əlavə edilərək ümumi məsələlərə dairədəbiyyatın bir uerdə toplanmasını təmin edir. Məsələn: 006.05 standartların işlənməsi problemləri.

2) müəyyən konkret dar sahənin əsas indeksi ilə birlikdə həmin sahənin əlaqədar cəhətləini dəqiqləşdirir. Məsələn: 0006.72 sənədlərə dair standartlar; 006.72.82 beynəlxalq standartlar; 006.72.084 standartların layihələşdirilməsi və hazırlanması.

XIX əsrin məşhur Amerika təsnifatçılardan biri də Çarlz Ketterdir.

Ketter fondun təhkimli düzülüşündən sistemli düzülüşə Ketter fondun təhkimli düzülüşündən sistemli düzülüşə keçmək üçün M.Düinin "Onluq təsnifat"ından istifadə etmək qərarına gəlir. Lakin sonradan o özünün bu fikrindən əl çəkir və göstərir

ki, onluq təsnifat heç də bütün fondun istər məzmun və istərsədə bölmələrini əhatə edə bilməz. Bu məqsədlə o, 1879-cu ildə bir məqalə çap etdirir. Burada Ketter öz yeni "Genişləndirilmiş" təsnifatının əsas sxemini verir.

Həmin təsnifatın tərtibində Ketterin məqsədi müxtəlif ədəbiyyat fonduna malik olan Amerikanın bütün kütləvi kitabxanaları üçün vahid təsnifat cədvəli yaratmaq idi.

M.Düinin təsnifatından fərqli olaraq Ç.Ketterin təsnifatında ardıcılıq gözlənilmirdi ki, bu da onun daha xırda şöbələrə bölünməsinə imkan verirdi.

M.Düinin təsnifatı süni cəhətdən tərtib olunmuş təsnifat idi. Ketterin təsnifatı isə məhz elmlərin təsnifləşdirilməsinə əsaslanan təsnifat idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki təsnifat həm M.Düinin həm də Ç.Ketterin təsnifatları yeni ir yolun , vahid beynəlxalq təsnifatın yaranması yolunun əsasını qoymuşdur.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranan böyük təsnifat sxemlərindən biri ABŞ-m Konqres kitabxanasının təsnifatıdır. 1800–ci ildə əsası qoyulan bu kitabxananın fondu qısa müddət ərzində zənginləşir. Buna görə də Konqres kitabxanasında ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi ciddi bir məsələ kimi qarşıda durur. Bu məqsədlə təşkil olunan kitabxana təsnifatı komissiyasına **Çarlz Martel** rəhbərlik edir.

Çarlz Martelrin tamamlanmış 7–ci təsnifatı əsasında Çarlz Martelrin tamamlanmış 7–ci təsnifatı əsasında yaranan ABŞ-ın Konqres kitabxanasının təsnifatı 1901- ci ildən başlayaraq ayrı ayrı bilik sahələri üzrə nəşr olunurdu.

Konqres kitabxanası sxemində əsas şöbələr latın əlifbasının böyük hərfləri ilə işazə edilmişdir. Bu sxemdə də şöbə indeksinə latın əlifbasının ikinci bölmə hərflərini, habelə müxtəlif rəqəmlər əlavə etməklə şöbələr daxilində bölmə və yarım bölmələr əmələ gətirilmişdir. Məsələn, T - texnika, TE - yol işi, TH.123 - inşaatın bölmə daxilində yer sırası və s.

Konqres kitabxanasının təsnifatının əsas şöbələri bunlardır.

A Ümumi şöbə. Poliqrafiya

B Fəlsəfə. Din

C Tarix. Köməkçi fənlər

O Tarix və ölkəşünaslıq (ABŞ istisna olmaqla)

E Amerika və ABŞ (bütövlükdə). Coğrafiya. Antropologiya

H İctimai elmlər və iqtisadi elmlər

Y Siyasi elmlər

K Hüquq. Xalq maarifi

M Musiqi. İncəsənət M Musiqi. İncəsənət

P Dilçilik və ədəbiyyat. Dəqiq elmlər. Tibb. Aqrar mədəniyyət

T Texnologiya. Hərbi iş. Dəniz işi Biblioqrafiya və kitabxanaşünaslıq

Gələcəkdə cədvəli genişləndirmək məqsədi ilə beş hərf (İ, O, W, X, Y) rezerv saxlanılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu təsnifat kitabların rəfdə düzülüşü üçün böyük əhəmiyyətə malik olmuş və İngiltərənin kitabxanalarında uzun müddət tətbiq edilmişdir.

Xarici ölkə kitabxanaşünaslarından təsnifat sahəsində fəaliyyət göstərən müəlliflərdən biri də Hindistan kitabxanaşünası və riyaziyyatçısı, sənədşünas və informasiya sahəsinin mütəxəssisi **Şiali Ramamrita Ranqanatandır** (1892-1972). Bir sıra universitet kitabxanalarının direktoru olmuş Ş.Ranqanatan eyni zamanda özünün təşkil etdiyi kitabxanaçılıq məktəbinə və kitabxanaçılıq jurnalına rəhbərlik etmişdir.

Onun "*Kitabxana aləmində 5 qanun*" (1931) əsəri daha məşhurdur. Burada kitabxanaşünaslığın elmi fənn kimi əsas prinsipləri, kitabxanaların ictimai rolu təsnifatın nəzəri məsələləri geniş şərh olunur. **Onun 5 qanunu bunlardır**

- 1.Kitab istifadə üçündür
2. Hər oxucuya öz kitabı
3. Kitabı öz oxucusuna
4. Oxucu vaxtının qorunması
5. Kitabxana inkişafda olan orqanizmdir

Ş.Ranqanatan "Faset " təsnifatının (yəni predmetə yaxud məsələyə müəyyən bir cəhətdən baxmaq) nəzəriyyəsini yaratmış, müasir təsnifat sisteminin inkişafına təsir edən "iki nöqtə vasitəsilə təsnifat sistemi, adı altında. əsərini çap etdirmişdir.

Ş.Ranqanatan öz təsnifatında bütün bilikləri 34 bölməyə ayıraraq latın hərfləri ilə işarə etmişdir.

Təsnifləşdirmə üçün başlıca obyekt kitabın məzmunu sonra isə onu dəqiqləşdirən digər əlamətlər götürülür. Anlayışlar arasında əlaqə və fərqləri bildirmək üçün iki nöqtədən (:) istifadə edilir.

Ranqanatanın qurduğu cədvəllər birinci nəşrdə xarakteristika sonralar "fasetlər" adlandırılır.

Fasetlərin bölgüləri hərf və rəqəm işarələrinə malikdir. Məsələn: təbabət L, 45 ağ ciyər, 42 infeksiya xəstəliyi. İndeks belə qurulur. L 45 : 42 Yeni ağ ciyərin infeksiyon xəstəliyi.

Ş.Ranqanatanın təsnifat sxemi istifadə üçün mürəkkəb olduğundan geniş yayıla bilməmişdir. Orijinal "İki nöqtə vasitəsilə təsnifat sistemi" təxminən Hindistanın 100 kitabxanasında tətbiq edilmişdir.

Faset təsnifatı kitabxana fondunun nəzmununu açmağa kömək edir, təsnifat sxeminin qanunauyğun qurulmasına imkan yaradır.

Mövzu:4 Rusiyada sənədlərin təsnifləşdirilməsi nəzəriyyəsi.

Plan:

- 1. XV-XIX əsrlərdə Rusiyada kitabxana təsnifatı**
- 2. Kitabxana Biblioqrafiya Təsnifatı (KBT)**

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları) :Dərs vəsaiti.-B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.**
- 2.Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.**
- 3.İsmayılov X.,Mustafayeva S.Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslik.- BUN, 2018.-236 s.**
- 4.İnternet resursları.**

Rusiyada kitabxana təsnifatının yaranması və inkişafı Qərbi Avropa təsnifatına uyğun bir yol keçmişdir.Əvvəllər Rus kitabxana təsnifatı çox ibtidai olaraq ondan yalnız kataloqların tərtibi üçün istifadə olunurdu.Həmin kataloqlar inventar kitabını xatırladırdı.Daha doğrusu, bu kataloqlar kitabxana fondunun mühafizəsi üçün təşkil

olunmuşdu.

Rusiya kitabxanalarında ədəbiyyat böyük bölgü əlaməti üzrə qruplaşdırılırdı və bir qayda olaraq dini ədəbiyyat ön planda verilirdi. XV-XVII əsr monastr kitabxanalarının istər fondunda və istərsə də kataloqlarında ədəbiyyatın sistemləşdirilməsində 6 əlamət nəzərə alınır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Kitabın məzmununa görə sistemləşdirilməsi
2. Kitabın əlifba sırasına görə sistemləşdirilməsi
3. Kitabın formatına görə (ölçü) sistemləşdirilməsi
4. Yazılış əlamətinə görə sistemləşdirilməsi

XVIII əsrdə kitabxana təsnifatının inkişafında müəyyən yerlərdən birini də Akademiyanın kitabxanasının kataloqları tutur. Onun ilk kitabxanaçısı **İ.D.Şumaxer** idi (1690-1761). Şumaxer I Pyotrun göstərişi ilə uzun müddət xaricə ezam edilir və Akademiya kitabxanasının fondunun düzülüşündə Avropada olduğu kimi "fakültə sistemini" tətbiq etməyə çalışsa da, bundan bir qədər yayınaraq kitabların ölçüsü, onların gözəl tərtibatı və digər əlamətləri əsas götürülürdü. M.V.Lomonosov bu qaydanın son dərəcə zəif olduğunu qeyd edirdi.

XIX əsrin birinci yarısında Rusiyada kitabxana – bibliografiya təsnifatı daha da inkişaf edir. Əsrin əvvəllərində rus maarifçisi **Pavel Qriqoriyeviç Demidovun** (1738-1821) kitabxana təsnifatı meydana gəlir. O, öz şəxsi kitabxanasının kataloqu üçün təsnifat cədvəli hazırlayır. Lakin kataloq 1812-ci ildə yanır. Kataloqun indiyə qədər çox nadir nüsxələri qalmışdır. Kataloqun bir hissəsi 1846-cı ildə bibliograf **V.Undolski** tərəfindən " Rus kitabxanalarının kataloqu" adı ilə çap olunmuşdur.

P.Q.Demidov kataloqa ən nadir rus və Avropa nəşrlərini daxil etmişdir. O, öz bölgüsündə F.Bekonun elmlər təsnifatının ənənəsindən uzaqlaşmış, ilahiyyəti fəlsəfə şöbəsindən çıxarmış, xüsusi texnologiya bölməsi yaratmış, tarix şöbəsində yalnız cəmiyyət tarixini və coğrafiyanı saxlamışdır.

Demidovun təsnifatında aşağıdakı şöbələr verilmişdir.

1. Filologiya
2. Tarix
3. İlahiyyat
4. Fəlsəfə
5. Texnologiya
6. Siyasət

XIX əsrin I yarısında iki böyük kitabxananın təsnifat sistemləri yaranmışdır. Bu dövrdə Peterburq ümumi kitabxanasının təsnifatı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Peterburq ümumi kitabxanasının açılması ilə əlaqədar olaraq (1814) 250 mindən çox kitab kolleksiyasını qaydaya salmaq zərurəti meydana çıxır. Bu dövrdə təsnifat sistemində daha çox bölmə yaratmaq məsələsi qarşıda dururdu. Bu iş akademik tarixçi arxeoloq, əvvəllər kitabxananın direktor köməkçisi, sonralar isə direktoru olan **Aleksey Nikolayeviç Olenina** (1763-1843) tapşırılmışdır.

XIX əsrin I yarısında yaranan təsnifat sistemlərindən biri də Rusiya Elmlər Akademiyası kitabxanasının direktoru,embriologiya elminin banisi,akademik **Karl Maksimoviç Berin** (1792-1876) təsnifatı diqqəti daha çox cəlb edir. Onun təsnifatı

kitabxananın xarici ədəbiyyat şöbəsinin kataloqunu təşkil etmək və fondu sistemləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, Ber öz təsnifatında elmlər arasında məntiqi ardıcılıq yaratmağa çalışmış və buna qismən də olsa nail ola bilmişdir. Onun təsnifatının başqa bir xüsusiyyəti odur ki, şöbələrin yarımşöbələrə ayrılması üçün imkan vardır. O, əsas şöbələri rum rəqəmləri, yarımşöbələri latın hərfləri ilə, bölmələri yunan hərfləri ilə işarə etmişdir.

XIX əsrin II yarısında ən böyük biblioqraflardan biri **Vasiliy İzmayloviç Mejov** (1831-1894) öz biblioqrafik fəaliyyəti ilə xüsusi fərqlənmişdir.

Mejovun təsnifatı 16 şöbədən ibarətdir:

I İlahiyyat

II Fəlsəfə

III Pedaqogika

IV Hüquqşünaslıq və siyasi elmlər

V Texnologiya

VI Kənd təsərrüfatı

VII Tarix

VIII Coğrafiya və etnoqrafiya

IX Riyaziyyat elmləri

X Hərbi və dəniz elmləri

XI Təbiətşünaslıq

XII Tibb elmləri

XIII İncəsənət

XIV Dilçilik

XV Ədəbiyyat

XVI Məlumat kitabları

V.İ.Mejovun təsnifatı bəzi qüsurlarına görə V.Q.Anastasiyeviçin təsnifatından geri qalmasına baxmayaraq o dövrdə Peterburq ümumi kitabxanasında geniş tətbiq edilirdi.

Kitabxana-Biblioqrafiya Təsnifatı (KBT)

Kitabxana-Biblioqrafiya Təsnifatı (KBT) universal, xüsusi və elmi kitabxanalarda sənədlərin təsnifləşdirilməsi, sistemli kataloqun yaradılması, bir sıra soruq-məlumat və biblioqrafik işlərin görülməsi üçün tərtib olunan təsnifatdır.

Təsnifatda bütün bilik sahələri obyektiv aləmin tərkib hissələrinə uyğun olaraq üç qrupa bölünmüşdür.

1. Cansız təbiət haqqında elmlər – dəqiq elmlər
2. Canlı orqanizmlər haqqında elmlər – biologiya elmləri
3. Cəmiyyət haqqında elmlər – ictimai elmlər

1960-cı illərdən etibarən Kitabxana-Biblioqrafiya Təsnifatı (KBT) nəşr edilməyə başlamış və onun müxtəlif variantları çap edilmişdir. KBT-nin əsasən 5 variantı hazırlanmışdır:

1. KBT. Tam variant (iri elmi kitabxanalar üçün -25 buraxılış 30 kitabdan ibarət 1960-1968-ci illərdə çap edilmişdir)

2. KBT. Elmi kitabxanalar üçün qısaldılmış cədvəllər (5 buraxılış, 6 kitabdan ibarət 1970-1972-ci illərdə çap edilmişdir)

3. KBT. Vilayət kitabxanaları üçün (4 kitabdan ibarət, 1980-1983-cü illərdə çap edilmişdir)

4. KBT. Kütləvi kitabxanalar üçün 1 cildən ibarət (ilk nəşri 1977-ci ildə çap edilmişdir)

5. KBT. Uşaq və məktəb kitabxanaları üçün 1 cildən ibarət (ilk nəşri 1986-cı ildə çap edilmişdir)

KBT-nin elmi kitabxanalar variantının əsas cədvəlləri 21 şöbədən ibarətdir. Elmlər təsnifatına uyğun olaraq bu şöbələr aşağıdakı kimi yerləşdirilmişdir.

KBT-nin kütləvi kitabxanalar, uşaq və məktəb kitabxanaları üçün nəzərdə tutulmuş variantlarında ixtisarlara aparılaraq bütün elm sahələri 9 şöbə daxilində qruplaşdırılmışdır. Şöbələr ərəb rəqəmləri ilə işarə edilmişdir:

1. Ümumelmi və fənlərarası biliklər

2. Təbiətşünaslıq elmləri

20 Təbiətşünaslıq elmləri ümumilikdə

22 Fizika-riyaziyyat elmləri

24 Kimya elmləri

26 Yer haqqında elmlər

28 Biologiya elmləri

3. Texnika. Texniki elmlər

4. Kənd və meşə təsərrüfatı. Kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı elmləri

5. Səhiyyə. Tibb elmləri

6/8. İctimai və humanitar elmlər

60 İctimai elmlər bütünlükdə

63 Tarix. Tarix elmləri

65 İqtisadiyyat. İqtisad elmləri

66 Siyasət. Siyasət elmləri

67 Hüquq. Hüquq elmləri

68 Hərbi iş. Hərbi elm

70/79 Mədəniyyət. Elm. Maarif.

80/84 Filologiya elmləri. Bədii ədəbiyyat

85 İncəsənət

86 Din. Mistika. Azad düşüncə

87 Fəlsəfə

88 Psixologiya

9. Universal məzmunlu ədəbiyyat

KBT-nin kütləvi kitabxanalar üçün işlənmiş variantının mühüm hissəsini köməkçi cədvəllər (nümunəvi bölgülər) təşkil edir. Təsnifatın bu variantında aşağıdakı nümunəvi bölgülərdən istifadə olunur: ümumi nümunəvi bölgülər, ərazi nümunəvi bölgüləri, xüsusi nümunəvi bölgülər. Ümumi və ərazi nümunəvi bölgülər (təyinedicilər) bütün əsas cədvəllərdə tətbiq edilir, xüsusi nümunəvi bölgülər isə ayrı-ayrı elm sahələrinin tərkibində tətbiq edilir.

Ümumi nümunəvi bölgülər əsas cədvəldə hərflərlə (məsələn: B, П, K, C və s.), ərazi bölgüləri mötərizəyə alınmış rəqəmlərlə, (məsələn (2), (5), xüsusi bölgülər isə

rəqəmlərin əvvəlinə defis (-) işarəsi əlavə etməklə əsas cədvələ birləşdirilirlər. Məsələn: -2; -3; -5 və s. Ümumi nümunəvi bölgülər tematik (elmin tarixi, elmi və mədəni əlaqələr və s.) və formal (biblioqrafik vəsaitlər, məlumat nəşrləri, məcmuələr və s.) bölgüləri özündə əks etdirir. Ümumi nümunəvi bölgülərin əsas cərgəsi rus əlifbası ilə, ikinci, üçüncü və digər cərgələri isə ərəb rəqəmləri ilə işarə edilir.

Mövzu: 5 KBT üzrə təbiət elmlərinə dair ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi

Plan:

1. Vahid təsnifat cədvəlində təbiətşünaslıq elmlərinin yerləşdiyi şöbələr
2. Təbiət elmləri şöbəsinin əsas bölmələri

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
2. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
3. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2007. –N 1.-S.24-46.s
4. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslik. –BUN, 2018.- 236 s.

KBT-də 2-ci şöbə təbiətşünaslıq elmləri şöbəsi adlanır.Təbiətşünaslıq – təbiət haqqında elmlər sisteminin sahələrindən biridir.Təbiətşünaslıq təbiət hadisələrinin mahiyyətini,qanunlarını tədqiq edir və bu zəmində yeni hadisələri irəlicədən görür,yaradır,həmçinin dərk olunan qanunlardan praktik istifadə imkanlarını açıb göstərir.

Əgər XX əsrin ortalarına qədər təbiətşünaslığın mərkəzində fizika dururdusa, hazırda bununla yanaşı, **təbiət elmləri qrupunda** – biologiya, kimya aparıcı rol oynayır.

20 " Təbiətşünaslıq elmləri bütünlükdə" bölməsində təbiətşünaslığın bir neçə sahəsi əhatə edilmişdir. Bu bölmədə təbiətşünaslığın fəlsəfi məsələlərinə dair,təbiətşünaslığın tarixinə dair nəşrlər əks etdirilir.

20.1 bölməsi " İnsan və onu əhatə edən aləm. İnsanın ekologiyası. Ekologiya ümumilikdə" adlanır.

Alimlər ekologiyayı fənlərarası biliklərə aid edirlər. Hazırda KBT-nin I bölməsi üzərində dəyişiklər aparılır. Ona görə də bu bölməyə hansı elmlərin aid edilməsi hələ dəqiq məlum deyil. Ola bilsin ki, ekologiyaya aid ədəbiyyatın bir qismi 1-ci şöbədə, yəni fənlərarası biliklər sistemində verilsin.

22-ci bölmə " Fizika-riyaziyyat elmləri" adlanır. Son dövrdə bu şöbədə aparılan

dəyişikliklər cüzidir. "22.1 Riyaziyyat" bölməsində dəyişikliklər aparılaraq bu bölmədən "22.10 Elementar riyaziyyat" və " 22 Ali riyaziyyat " bölmələri çıxarılmışdır.

26-cı şöbədə yer haqqında bütün elmlər kompleks şəkildə əhatə olunmuşdur. UOT-da bu elmlər 2 müstəqil şöbədə yerləşdirilmişdir (məsələn, 55 coğrafiya və 91 coğrafiya, ölkəşünaslıq). Bu şöbəyə "26.0 Bütünlükdə yer" adlı yeni bölmə daxil edilmişdir ki, burada yer nəzəriyyəsi haqqında bütün ədəbiyyatlar öz əksini tapır. Kartoqrafiya üçün "26.17 Kartoqrafiya" adlı yeni bölmə yaradılmışdır.

"28 Ümumi biologiya" şöbəsinə də yeni bölmələr daxil edilmişdir. Bunlar " 28.01 Həyat və onun yaranması", "28.074 İmmunologiya", "Biocoğrafiya", "Tətbiqi biologiya" yarım bölmələrindən ibarətdir.

28.5 "Botanika" bölməsində bitkilərin yaranması, bitkilərin fərdi inkişafı, genetika, morfologiya və anatomiyası və s. dair ədəbiyyat yerləşdirilir.

28.6 "Zoologiya" bölməsində heyvanların inkişafına dair, heyvanların anatomiyasına dair ədəbiyyat əks etdirilir.

Kənd təsərrüfatı heyvanları haqqında ədəbiyyat 4-cü bölmədə (kənd və meşə təsərrüfatı şöbəsində) yerləşdirilir. Heyvanların epidemioloji xəstəlikləri haqqında materiallar 5-ci şöbədə (səhiyyə və tibb elmləri) əks etdirilir.

Digər təsnifat cədvəlindən fərqli olaraq (UOT) insanların antropologiyası, anatomiya və fiziologiyası haqqında ədəbiyyat KBT-də biologiya elmləri bölməsində verilmişdir.

28.86 rubrikasında eyni zamanda insanın anatomiyası və fiziologiyasına dair ədəbiyyat yerləşdirilir. **Təbiət elmləri şöbəsinin əsas bölmələri:**

20 Təbiət elmləri ümumilikdə

22 Fizika-riyaziyyat elmləri

24 Kimya elmləri

26 Yer haqqında elmlər

28 Biologiya elmləri

4.4 KBT üzrə texnika, texniki elmlərə dair ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi.

Plan:

1. Vahid təsnifat cədvəlində Texnika. Texniki elmlər şöbəsi
2. Texnika şöbəsinin bölmələri

3. Texnika şöbəsinin xüsusi tipik bölgü cədvəli

Ədəbiyyat

5. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti.- B.: BDU nəşri, 1996.-2010 s.
6. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
7. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2010.- N 2.-S.82-94.
8. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi: Dərslik. –BUN, 2018.-236s

KBT-də 3-cü şöbə “*Texnika. Texniki elmlər*” adlandırılır. Texnika – yunan sözü olaraq mənası mahir, sənət, ustalıq, bacarıq deməkdir.

Texnikanın əsas vəzifəsi – insan əməyini yüngülləşdirmək məqsədilə onun istehsalat funksiyalarını qismən və ya tamamilə əvəz etməkdir. Texnikanın köməyi ilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunur, yerin dərinlikləri, Dünya okeanı, hava və kosmik fəza mənimsənilir.

Texnika şöbəsi təbiətşünaslıq elmləri ilə əlaqədardır. Lakin bunları bir-birindən ayıran cəhətlər də vardır. Texniki elmlər proses və hadisələri istehsal baxımından, insanın texniki vəsaitlərə təsiri baxımından öyrənir, təbiətşünaslıq elmləri isə bu hadisələri təbii halda, yəni insanın bu hadisələrə heç bir təsirini nəzərə almadan öyrənməyə çalışır.

Texnika şöbəsinin iqtisadiyyat şöbəsindən ayrılmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, müəyyən bir

sənayenin texnologiyasına aid edilən kitablar texnika şöbəsində, sənaye müəssisələrinin iqtisadiyatına, gəlirin hesablanmasına və digər məsələlərə dair kitablar isə - iqtisadiyyat şöbəsində əks etdirilir.

Texnika şöbəsinin əsas bölmələri:

30 Texnika və texniki elmlər ümumilikdə

31 Energetika

32 Radioelektronika

33 Dağ-mədən işi

34 Metalların texnologiyası. Maşınqayırma. Cihazqayırma.

35 Kimya texnologiyası. Kimya istehsalı

36 Ərzaq istehsalı

37 Polioqrafiya. Ağac texnologiyası. Yüngül sənaye istehsalı.

Foto-Kinotexnia

38 İnşaat

39 Nəqliyyat

“38 İnşaat” bölməsində layihələşdirmə, tikinti, texniki istismar, binaların təmiri və s. dair ədəbiyyat yerləşdirilir.

“39 Nəqliyyat” bölməsində, ümumiyyətlə, nəqliyyata aid olan kitablarla kənd təsərrüfatında tətbiq edilən aviasiya nəqliyyatı bölməsi bir-birindən ayrılmışdır. Nəqliyyat vasitələrinin istehsalına dair ədəbiyyat 39 bölmədə, kənd təsərrüfatında, tibbi sahədə nəqliyyat isə müvafiq yarım bölmələrdə əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrdə təsnifat cədvəlinin 3-cü şöbəsində dəyişikliklər edilmişdir. *Bu dəyişikliklər, əsasən,*

“32.97 Hesablama texnikası” bölməsinə aiddir. Hesablama texnikasının müasir vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq bölməyə yeni bölgülər və terminlər daxil edilmişdir.

Texnika şöbəsində xüsusi tipik bölgülər tətbiq olunur. Bu bölgülər üçün xüsusi cədvəllər verilmişdir.

Cədvəl 1 - də texnoloji proseslərdə materialların detallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş tipik bölgülər verilmişdir.

Məsələn

- 1 nəzəri məsələlər
- 2 məhsulların layihələşdirilməsi
- 3 xammal, materiallar, materialşunaslıq və s.

Cədvəl 2-də maşınlar, cihazlar və digər mterialların detallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi tipik bölgülər verilmişdir. Məsələn:

- 01 nəzəriyyə, tədqiqat
- 02 layihələşdirmə
- 03 materiallar
- 04 hissələr, düyünlər, sistemlər və s.

4.5. KBT üzrə kənd və meşə təsərrüfatına dair ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi

Plan:

1. Vahid təsnifat cədvəlində kənd və meşə təsərrüfatı ilə bağlı ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi

2.Kənd və meşə təsərrüfatı şöbəsinin əsas bölmələri

Ədəbiyyat

9. Mustafayeva S.M.Bibliografik təsvirin tərtibi qaydaları: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşri, 2007.- 136 s.
10. Sənədlərin bibliografik təsvir qaydaları haqqında (7.1-2003 Dövlət Standartı əsasında):- Metodiki vəsait.- Bakı,2011.-46 s.
11. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2007.- N 2.-S.29-36.
12. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsfiri:Dərslik. –B.:Mütərcim,2017.-204s

Kənd təsərrüfatı maddi nemətlər istehsalının ən mühüm sahələrindən biridir.

Kənd təsərrüfatına, həmçinin bitki və heyvan məhsullarının ilkin emalının müxtəlif növləri daxildir. Bir sıra ölkələrdə meşə təsərrüfatı kənd təsərrüfatına aid edilir.

Kənd təsərrüfatı əhali üçün ərzaq məhsulu , sənayenin bir çox sahəsi üçün xammal yaradır. Kənd təsərrüfatının əsas istehsal vasitəsi torpaqdır.

Meşə təsərrüfatı – ictimai istehsalın sahəsi, meşələri öyrənmək, uçota almaq, yeni meşələr salmaq, onları yanğından, zərərvericilərdən qorumaq, meşələrin qoruyucu və biotənzimləyici funksiyalarını saxlamaqla, xalq təsərrüfatının meşə materiallarına olan tələbini ödəmək məqsədi ilə meşələrin səmərəli istifadə olunmasını təmin edir.

Kənd və meşə təsərrüfatına dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsindən bəhz etdikdə qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı elmlərinin biologiya elmləri ilə sıx əlaqəsi vardır. Belə ki, aqro və zootexniki

biliklərin əsasını bitkilərin, heyvanların, mikroorqanizmlərin bioloji xüsusiyyətləri təşkil edir.

4 - cü şöbədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvanlarının bioloji xüsusiyyətlərindən, kənd təsərrüfatı məhsullarının artırılmasına insanların təsirindən bəhs edən ədəbiyyat yerləşdirilir.

Kənd təsərrüfatı şöbəsi ilə texnika şöbəsinin quruluşuna diqqət yetirdikdə məlum olur ki, kənd təsərrüfatı maşınlarının təmiri, istismarı, kənd təsərrüfatı tikintiləri və s. bəhs edən ədəbiyyat 4–cü şöbədə yerləşdirilir. Bütünlükdə kənd təsərrüfatına dair maşınların istehsalından, gübrələrin istehsalı texnologiyasından və digər məsələlərdən bəhs edən ədəbiyyatlar isə texnika şöbəsində əks etdirilir.

Kənd təsərrüfatı şöbəsi ilə iqtisadiyyat şöbəsinə diqqət yetirtikdə aydın olur ki, 4-cü bölmədə yalnız aqrokimyəvi və aqrozootexniki xarakterli ədəbiyyatlar öz əksini tapır. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatına dair ədəbiyyat isə “65.9(2)32 Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı” bölməsində yerləşdirilir.

Kənd və meşə təsərrüfatı şöbəsinin əsas bölmələri:

41/42 Bitkiçilik

43 Meşə təsərrüfatı. Meşə təsərrüfatı elmləri

44 Bitkilərin qorunması

45/46 Heyvandarlıq

47 Ovçuluq

48 Baytarlıq

Kənd meşə təsərrüfatı şöbəsinin əsas bölmələrindən birini də “41/42” bitkiçilik təşkil edir.

Bitkiçiliyin taralaçılıq (taxıl, texniki bitkilər, yem bitkiləri və s.), tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, çəmənçilik, meşəçilik və s. kimi sahələri var. Təsnifat cədvəlində “41/42 Bitkiçilik ” bölməsi iki yerə ayrılır:

1. Ümumi

2. Xüsusi

“*Ümumi bitkiçilik*” bölməsində bitkiçilik və torpaqşünaslığın məsələlərinə dair ədəbiyyat toplanır. Həmin məsələləri özündə əks etdirən, lakin ayrıca bir kənd təsərrüfatı bitkisinə aid olan ədəbiyyat isə “42 Xüsusi bitkiçilik” bölməsində özünə yer tutur.

Təsnifat cədvəlində ayrı-ayrı regionlarda bitkilərin yetişdirilməsinə dair ədəbiyyatın yerləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. 42–ci bölmədə xüsusu tipik bölgülərdən istifadə etməklə kitabxana kataloqları üçün müvafiq bölmələr yaratmaq olar.

“44 Bitkilərin qorunması ” adlı bölmədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlikləri haqqında, bitkilərin xəstəliklərdən qorunması xəstəliklərlə mübarizə haqqında, təbii fəlakətlər haqqında və s. məsələləri özündə əks etdirən ədəbiyyat yerləşdirilir.

Təsnifat cədvəlində heyvandarlıq bölməsi xüsusi yer tutur. 45/46 “*Heyvandarlıq*” bölməsi də iki hissəyə ayrılır:

45 ümumi hissə, 46 isə xüsusi hissədir.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarının xəstəliklərindən bəhs edən ədəbiyyat isə “48 *Baytarlıq* ” bölməsində əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə təsnifat cədvəlində aparılan dəyişikliklər kənd təsərrüfatı şöbəsinə cüzi aid edilmişdir. Burada indekslər və onların quruluşu eynilə saxlanılmışdır. Nəzərə çarpan dəyişiklik “43.4 *Meşəçilik* ” yarımbölməsində, “44 *Bitkilərin qorunması*” və “47 *ovçuluq təsərrüfatı. Balıqçılıq təsərrüfatı*” bölmələrində aparılmışdır. Bundan əlavə, baytarlıq haqqında külli miqdarda ədəbiyyatın olması nəzərə alınaraq “48.1 *Zoogigiyena və baytarlıq sanitariyası*” bölməsi yaradılmışdır.

KBT üzrə səhiyyə , tibb elmlərinə dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi

Plan:

1. Vahid təsnifat cədvəlində Səhiyyə Tibb elmləri şöbəsi
2. Səhiyyə və Tibb elmləri şöbəsinin əsas bölmələri

Ədəbiyyat

13. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
14. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.
15. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2008.- N 2.-S.93-132.
16. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi:Dərslik. –BUN, 2018.-236s

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatında 5-ci şöbə “*Səhiyyə Tibb elmləri*” adlandırılır. *Səhiyyə* - hər hansı ictimai quruluşda əhalinin sağlamlığının mühafizəsi və yaxşılaşdırması üçün dövlət, sosial, iqtisadi, tibbi və s. kompleks tədbirlərin aparılmasında xüsusi rola malikdir.

Tibb- elmi və praktik fəaliyyətin bir istiqaməti olaraq xəstə və sağlam insanların orqanizmində gedən prosesləri öyrənir, onların sağlamlığını qoruyur, xəstəliklərin müalicə üsullarını işləyib hazırlayır.

Tibbi genetika – irsi amillərin insan patologiyasında rolunu öyrənir. İrsi xəstəliklərin etiologiyasını, onların diaqnostika, müalicə və profilaktikasını öyrənən klinik genetika tibbi genetikanın əsasını təşkil edir.

Tibbi kibernetika - tibbdə və səhiyyə sistemində idarəetmə prosesləri ilə əlaqədar olan problemləri öyrənir. Tibbi və digər informasiya, informasiyanın yığılması, işlənməsi sistemləri, insan orqanizmində və səhiyyə sistemində olan rabitə və idarəetmə sistemləri tibbi kibernetikanın tədqiqat obyektidir. Tibbi kibernetika tibb və səhiyyə

sistemində toplanmış biliklərə, kibernetik üsul və texniki vasitələrə isnad edir.

Səhiyyə və tibb elmləri şöbəsinin əsas bölmələri

51 İctimai gigeyina və səhiyyənin təşkili.

Gigeyina. Epidemiologiya

52 Ümumi patologiya. Farmakologiya

Əczaçılıq və Toksikologiya

53/57 Tibb klinikası

58 Tətbiqi tibbin sahəsi

59 Klinik təbabət

Kitabxana-Bibliograflya Təsnifatının tibb şöbəsinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, sağlam insanın həyatından bəhs edən ədəbiyyat, insan orqanizminin inkişafı və funksiyalarından bəhs edən ədəbiyyat biologiya şöbəsinin 28.8 və 28.9 bölmələrində yerləşdirilir. İnsanların fizioloji xüsusiyyətlərindən bəhs edən, qadın orqanizminin fizioloji xüsusiyyətlərindən bəhs edən ədəbiyyat isə istisna edilərək 51 .7 və 57.3 bölmələrində yerləşdirilir.

Texnika şöbəsi ilə tibb şöbəsinin bölmələrinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, tibbi avadanlıqların istehsalına dair, tibbi cihazların istehsalına dair, protezlərin hazırlanmasına dair ədəbiyyat texnika şöbəsində, onların tətbiqinə dair, istifadə edilməsinə dair ədəbiyyat isə tibb şöbəsində əks etdirilir.

Tibbi məhkəməyə aid olan bütün ədəbiyyatlar “58 Tibbin tətbiqi sahəsi ” bölməsində yerləşdirilir. Hərbi tibbə aid ümumi xarakterli ədəbiyyat (məsələn, hərbi cərrahlıq, Hərbi travma–tologiya) bütünlükdə 5-ci şöbədə və onun yarım bölmələrində yerləşdirilir. 68-ci şöbədə isə ordu və donanmada hərbi-tibbi xidmətinin təşkili haqqında silahlı qüvvələrin tibbi təminatı haqqında, həmçinin bütün hərbi qanunların sanitariya-gigiyenik tələbləri haqqında olan nəşrlər əks etdirilir.

Uşağarın və yeniyetmələrin sağlamlığından, fiziki inkişafından bəhs edən ədəbiyyat 5–ci şöbədə, uşaq və yeniyetmələrin fiziki tərbiyəsindən bəhs edən nəşrlər isə 74–cü bölmədə yerləşdirilir.

Müalicəvi idman, müalicəvi gimnastikaya dair ədəbiyyat bütünlükdə 5-ci şöbədə bədən tərbiyəsi və idmana dair digər bütün nəşrlər isə 75-ci bölmədə yerləşdirilir

Gigiyenanın hazırladığı elmi müddəaları həyata keçirən sahə **sanitariya** adlanır.

Tibbin əsas sahələrindən birini *farmakologiya* və *toksikologiya* təşkil edir. *Farmakologiya* - dərman maddələri və onların orqanizmə gətirdiyi təsiri haqqında tibbi, bioloji elm; geniş mənada fizioloji aktiv maddələr haqqında elmdir. Müasir farmakologiyanın bir sıra istiqamətləri məlumdur.

Farmadinamika - dərmanların orqanizmə təsiri, *farmakoginetzka* - dərmanların orqanizmə paylanması, sorulmasını öyrənir. Farmakologiya müasir əczaçılıq kimyası, farmakoqnoziya, biologiya, biokimya, fiziologiya, terapiya və s. elmlərlə sıx əlaqədədir.

Toksikologiya - tibbin bir bölməsi olaraq, zərərli maddələrin tərkibini, onların heyvan orqanizminə təsir mexanizmini, yaratdığı patoloji prosesləri (zəhərlənmə), müalicə və profilaktika üsullarını öyrənir.

KBT üzrə ictimai elmlərə dair ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi

Plan

1.Vahid Təsnifat cədvəlində ictimai-siyasi elmlərin yerləşdiyi şöbələr

2.İctimai elmlər şöbəsinin əsas bölmələri

Ədəbiyyat

1.Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.-B.:BDU nəşri , 1996.-2010 s.

2.Kitabxan kataloqları.-B.:Maarif, 1974.-340 s.

3.Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri ,metodiki və təcrübi jurnal.- 2007.-N 1.-S.24-46.s

4.İsmayilov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsfiri:Dərslik. - B.:Mütərcim,2017.-204s

Kitabxana –Bibliografiya Təsnifatında 6/-ci şöbə *“İctimai və umanitar elmlər”* şöbəsi adlandırılır. Birinci hissədə ictimai elmlərin ümumi bölgüsü verilmişdir. Buraya ictimai elmlər, sosiologiya, statistika, tarix və digər elmlər daxildir. İkinci hissədə isə humanitar elmlər verilmişdir. Buraya elm, mədəniyyət, maarif, din, incəsənət və digər elmlər daxildir.

İctimai elmlər şöbəsinin əsas yarım bölmələri:

60 İctimai elmlər bütünlükdə

60.5 Sosialogiya

60.6 Statistika

60.7 Demografiya

63 Tarix. Tarix elmləri

65 İqtisadiyyat

66 Siyasət. Siyasi elm

67 Hüquq. Hüquq elmləri

68 Hərbi iş. Hərb elmi

İctimai elmlərin əsas cərgəsini təşkil edən "60 *İctimai elmlər bütünlükdə.İctimaiyyətşünaslıq*" bölməsi sosial-humanitar elmlərin giriş qapısı hesab edilərək bir sıra bölmələrdən ibarətdir.

İctimai elmlər şöbəsinin əsas bölmələrindən biri tarix elmləridir. KBT-də tarix "*63 Tarix. Tarix elmləri*" yarım bölməsində yerləşdirilmişdir. Burada ümumdünya tarixi, Rusiyanın tarixi və ayrı-ayrı xarici ölkələrin tarixi öz əksini tapır.

63.3 yarım bölməsi altında ümumiyyətlə tarixi fənlərə dair və tarixi proseslərinin ayrı-ayrı nəzəri problemlərinə dair nəşrlər yerləşdirilir. Burada tarix elmlərinin metodologiyası, tarix elmlərinin predmeti və əhəmiyyəti, tarix elmləri və cəmiyyət, tarix elmlərinin digər elmlərlə əlaqəsi, tarixi terminologiya, tarixi tədqiqatların metodika və texnikasına dair nəşrlər əks etdirilir.

Son dövrlərdə dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin gedişi ilə əlaqədar olaraq tarix bölməsində mühüm dəyişikliklər aparılmışdır.

63.3(2) bölməsi altında Rusiyanın tarixinə dair nəşrlər yerləşdirilir. Rusiyanın tarixi dövrlər üzrə təsnifat cədvəlində özünə yer tapa bilmişdir.

Təsnifat cədvəlində *63.3(4) indeksi altında Avropa ölkələrinin tarixinə* dair nəşrlər əks etdirilir.

Təsnifat cədvəlində 63.3(5) indeksi altında Asiya ölkələrinin tarixinə yer verilmişdir.

Bəzən nəşrdə bir tarixi dövrdə deyil, bir neçə tarixi dövr haqqında söhbət gedir. Təsnifləşdirmə zamanı müəyyən qaydalar nəzərə alınmalıdır. Məsələn əgər kitabda iki tarixi dövr haqqında söhbət gedirsə, onda kitabı daha ətraflı bəhs edilən dövrə aid etmək lazımdır. Digər tarixi dövrə əlavə indeks verilir.

Əgər kitabda hər iki tarixi dövr haqqında eyni dərəcədə məlumat verilsə, onda indekslər təsnifat cədvəlinə əsasən, yəni ardıcılıq gözləmək şərti ilə verilməlidir. Əgər kitabda iki ölkə arasında aparılan

müharibədən söhbət gedirsə, əvvəlcə basqına məruz qalmış ölkənin indeksi göstərilir.

Tarix şöbəsinin əsas yarım bölmələri:

63 Tarix. Tarix elmləri

63.3 Tarix

63.3(0) Ümumdünya tarixi

63.3(2) SSRİ-nin tarixi

63.3(2...) Ayrı-ayrı xalqlarının, Rusiya və SSRİ-də yaşayanların tarixi

63.3(4) Avropanın tarixi

64.3(5) Asiyanın tarixi

63.3(5Aze)3 Qədim dünyada Azərbaycan ərazisi

63.3(6) Afrikanın tarixi

63.3(7) Amerikanın tarixi

63.3(8) Avstriya və okeaniyanın tarixi

63.48(=60)Qafqaz xalqlarının arxeologiyası

(həmçinin Azərbaycan)

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatında 65-ci şöbə “ İqtisadiyyat.

İqtisadi elmlər” adlandırılır. İqtisadiyyat (yəni təsərrüfatı idarəetmə) elmi fənn olaraq bir tərəfdən istehsal əlaqələrini, onların inkişafını öyrənir, digər tərəfdən bir və ya bir eçə ölkədə təsərrüfatın bu və ya digər sahəsini, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələri öyrənir. İqtisadiyyat şöbəsinin texnika, kənd və meşə təsərrüfatı,tibb və digər şöbələrlə sıx əlaqəsi var.

İqtisadiyyat şöbəsinin əsas yarım bölmələri:

65.01 Ümumi iqtisadi nəzəriyyə

65.02 İqtisadi fikirlər tarixi

65.04 İqtisadi coğrafiya

65.05 İqtisadiyyatda idarəetmə. Uçot. İqtisadi analiz.

65.2/4 Xüsusi və sahəvi iqtisadiyyat

65.5 Dünya iqtisadiyyatı

65.6 İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı

65.7 İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatı

65.8 Sosialist ölkələrinin iqtisadiyyatı

65.9 Ayrı-ayrı ölkələrin və regionların iqtisadiyyatı

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı cədvəlində 66-cı şöbə “ Siyasət. Siyasət elmlər” şöbəsi adlandırılır. Bu şöbə cəmiyyətin müasir ictimai problemlərinə həsr edilmiş nəşrləri özündə əks etdirir. Siyasət şöbəsində əks etdirilən siyasi ədəbiyyat tarixə dair ədəbiyyatla sıx surətdə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı illərdən sonra ictimai-siyasi proseslərin gedişi ilə əlaqədar olaraq *təsnifat cədvəlinə yeni indekslər* əlavə edilmişdir. Məsələn, mitinq və nümayişlərdən bəhs edən nəşrlər üçün *66.3(2)6 indeksi*, keçmiş Azərbaycan KP-nin tarixini Rusiyanın KP-nin tarixindən ayıraraq *66.61A indeksi* müəyyənləşdirilmişdir.

Siyasət şöbəsinin bölmələrində dövrlər yenidən nəzərdən keçirilmiş və dünyada gedən siyasi proseslər, sosialist ideyalar nəzəriyyəsinin fəaliyyəti 1985-ci ilə qədər müəyyənləşdirilmişdir. 1985-ci ildən sonrakı dövr, yeni siyasi ideyalar nəzəriyyəsi dövrü üçün isə yeni indekslər müəyyənləşdirilmişdir.

Siyasət .Siyasi elmlər şöbəsinin əsas yarım bölmələri:

6.0 Siyasi nəzəriyyə

66.1 Siyasi fikir tarixi

66.2 Siyasət və müasir siyasi vəziyyət

66.3 Daxili vəziyyət. Daxili siyasət

66.4 Xarici siyasət. Beynəlxalq əlaqələr

Diplomatiya

66.6 Siyasi partiyalar

Kitabxana- Biblioqrafiya Təsnifatında hüquq məsələləri üzrə ədəbiyyatı təsnifləşdirmək üçün “ 67 Dövlət və hüquq. Hüquq elmləri” şöbəsi yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Onluq Təsnifat cədvəlində hüquq ədəbiyyatını müəyyən hissəsi iqtisadi ədəbiyyatla bir yerdə verilirdi.

Orden və medallarla təltif edilmə haqqında *kompleks xarakterli nəşrlər 67.99(2)1* bölməsi altında yerləşdirilir. Konkret şəxslərin orden və medallarla təltif edilməsi haqqında nəşrlər isə onların fəaliyyətinə müvafiq bölmələrdə yerləşdirilir.

Dövlət və hüquq şöbəsinin əsas bölmələri:

67 Hüququn ümumi məsələləri

67.3 Hüquq tarixi

67.4 Hüququn sahələri

67.5 Hüquqşünaslığa birləşdirilən bilik sahələri

67.7 Hüquqşünaslığın orqanları

67 Hüquq. Hüquq elmləri

Kitabxana-Biblioqrafiya Təsnifatında 68-ci şöbə “Hərbi elm. Hərbi iş” adlanır. Hərbi elm , hərbi iş şöbəsi 63 Tarix , 66 Siyasət bölmələri ilə əlaqədardır.

Hərbi və qeyri-hərbi uçuş xarakterli aparatlar 3-cü bölmədə yerləşdirilir. Həmin uçuş xarakterli aparatların tətbiqinə dair ədəbiyyat isə 68-ci bölmədə əks etdirilir.

Hazırkı dövrdə respublikaların kitabxanalarının işçi təsnifat cədvəlində *Azərbaycan silahlı qüvvələri üçün 68.49 A* indeksi müəyyənləşdirilmişdir.

Hərbi elmş Hərbi iş şöbəsinin əsas yarım bölmələri:

68.4 Silahlı Qüvvələr bütünlükdə

68.5/7 Silahlı Qüvvələrin qoşun və xidmətlərinin ayrı-ayrı növləri

68.8 Hərbi texnika

68.9 Fövqəladə vəziyyətlərdə qulluq

68 Hərbi elm. Hərbi iş

KBT üzrə humanitar elmlərə dair ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi

Plan

1. Vahid təsnifat cədvəlində humanitar elmlərin yerləşdiyi şöbələr
2. Humanitar elmlər şöbəsinin əsas bölmələri
3. Təsnifat cədvəlində "Filoloji elmlər. Bədii ədəbiyyat" bölməsi
4. Təsnifat cədvəlində incəsənət, din, fəlsəfə və psixologiyaya aid ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi

Ədəbiyyat

1. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti. - B.: BDU nəşri, 1996.-2010 s.
2. Kitabxan kataloqları. - B.: Maarif, 1974.-340 s.
3. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal. - 2006.- N 1.-S.55-64.
4. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi: Dərslik. - BUN, 2018.-236s.

Kitabxana—biblioqrafiya təsnifatında ictimai və humanitar elmlər şöbəsinin 2-ci hissəsini humanitar elmlər (mədəniyyət, filologiya, incəsənət, fəlsəfə və s.) təşkil edir.

Humanitar elmlərin əsas yarım bölmələri:

70 Elm. Mədəniyyət. Maarif

71 Mədəniyyət. Kulturologiya

72 Elm. Elmşünaslıq

73 Elmi informasiya fəaliyyəti

74 Təhsil. Pedaqoji

75 Bədən tərbiyəsi və idman

76 Kütləvi informasiya vasitələri. Kitab işi

77 Asudə vaxtda sosial-mədəni fəaliyyət

78 Kitabxana işi. Kitabxanaşünaslıq. Biblioqrafiya

79 Təbiət abidələrinin, tarix və mədəniyyətin qorunması

Elm insanın əməli və nəzəri fəaliyyətinin spesifik sahəsi, ictimai şüur formalarından biridir. Elmin əsas inkişaf mərhələləri Qədim Şərq ölkələrində (Babilistan, Misir, Hindistan, Çin) toplanmışdır. Elm, təbiət, cəmiyyət və təfəkkürün inkişaf qanunları haqqında biliklər sistemidir.

Mədəniyyət – cəmiyyət və insanın tarixən müəyyən səviyyəsidir. Mədəniyyət anlayışı müəyyən tarixi dövrlərin, ictimai-iqtisadi formasiyaların konkret cəmiyyətlər, xalq və millətlərin maddi və mənəvi inkişaf səviyyəsinin səciyyələndirmək, həmçinin fəaliyyət və ya həyatın spesifik sahəsini bildirmək üçün işlədir.

Xalq maarifi cəmiyyətin və dövlətin tələb və mənafeyinə uyğun olaraq xalqın maariflənməsinə xidmət edən təlim-tərbiyə müəssisələri və məktəbəqədər tərbiiyə ocaqları sistemini, məktəbəqədər və məktəbdənkənar tərbiiyə müəssisələrini, ümumi, orta, texniki peşə, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrini və digər müəssisələri əhatə edir.

Təsnifat cədvəlində 80/84-cü bölmə “Filoloji elmlər. Bədii ədəbiyyat” adlanır.Cədvəldə filoloji elmlər iki sahə daxilində: *Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq* bölgüləri üzrə verilmişdir. *81 dilçilik* bölməsi altında dilçiliyin yaranması, tarixi və inkişafına dair ümumi xarakterli nəşrlər əks etdirilir. Ayrı-ayrı dillər haqqında nəşrlər isə *81.2Dünya dilləri*” bölməsi altında yerləşdirilir. Dillərin dəqiq qruplaşdırılması məqsədilə təsnifat cədvəlində xüsusi tipik bölgülər verilmişdir.

82 “Folklor ,folklorşünaslıq” bölməsi altında folklorşünaslığın öyrənilməsinə dair kitablar, şifahi xalq yaradıcılığı haqqında nəşrlər və onlar haqqında ədəbiyyatlar toplanır.

83 “Ədəbiyyatşünaslıq” indeksi altında ədəbiyyatşünaslığın ümumi məsələlərinə dair, ədəbiyyatşünaslığın nəzəriyyəsinə dair, ədəbi-tənqidi tarixə dair kitablar əks etdirilir. *Ayrı-ayrı yazıçıların həyat və yaradıcılığı* haqqında nəşrlər *83.3(2) bölməsi* altında müvafiq tipik bölgülər vasitəsi ilə yerləşdirilir.

Təsnifat cədvəlinin *filoloji elmlər* bölməsində *Azərbaycan dili, Azərbaycan dilinin qrammatikası, Azərbaycan dili üzrə dərslər vəsaitləri üçün xüsusi yarım bölmələr yaradılmışdır.* Bu bölmələr yalnız Respublikanın daxilində tətbiq edilə bilər.

Filologiya elmləri, bədii ədəbiyyat bölməsinin əsas yarım bölmələri:

80 Filologiya elmləri bütünlükdə

81 Dilçilik

82 Folklor. Folkloristika

83 Ədəbiyyatşünaslıq

83 Bədii ədəbiyyat

80/84 Filologiya elmləri. Bədii ədəbiyyat

80 Filologiya elmləri bütünlükdə

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatı cədvəlində 85-ci şöbə “İncəsənət” adlandırılır.

İncəsənətin müxtəlif növləri və janrları- müsiqi,poeziya,rəssamlıq, heykəltaraşlıq,memarlıq ,teatr, kino və s. həmişə insanın daxili aləmini zənginləşdirmiş , dünyagörüşünü gedişləndirmiş, əqli və əxlaqi cəhətdən onu saflandırmış, kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərmişdir.

Təsnifat cədvəlinin incəsənət bölməsində və onun müxtəlif yarımbölmələrində respublikasda incəsənətin müxtəlif məsələlərinə dair ədəbiyyatı əks etdirmək üçün müvafiq indekslər, rublikalar yaradılmışdır.

İncəsənət şöbəsinin əsas yarımbölmələri:

85 Təsviri incəsənət və arxitektura

85.1 Təsviri incəsənət və memarlıq

85.11 Memarlıq

85.12 Dekorativ tətbiqi incəsənət

85.13 Heykəltaraşlıq

85.14 Rəssamlıq

85.15 Qrafika

85.16 Bədii fotoqrafiya

85.3 Müsiqi və tamaşa incəsənəti

85.7 Bədii öz fəaliyyət

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatında 86-cı bölmə “ Ateizm.Din” , 88-ci bölmə “Psixologiya” adlanır. “Ateizm .Din” bölməsində materiallar əsasən 2 bölmə daxilində qruplaşdırılmışdır. Birici bölməsində ateizmin nəzəriyyəsi, tarixi ,ateistik-satirik əsərlər, ateistik tərbiyə , onun

mahiyyəti və digər məsələlərdə bəhs edən nəşrlər yerləşdirilir. *İkinci bölmədə* isə dinin yaranması və mahiyyəti , din və cəmiyyət ,din və ailə və digər məsələlərdən bəhs edən nəşrlər yerləşdirilir.

Təsnifat cədvəlində 87-ci bölmə “Fəlsəfə” elmləri adlanır. Bölmə Fəlsəfənin bütün məsələlərini özündə əks etdirir.

88 “*Psixologiya*” bölməsində ümumi və sahəvi psixologiya və digər psixologiya elmlərinə dair ədəbiyyat yerləşdirilir.

Fəlsəfə və psixologiya şöbəsinin əsas bölmələri:

87.2 Metafizika Qnoselogiya

87.3 Fəlsəfə tarixi

87.4 Məntiq

87.6 Sosial fəlsəfə

87.7 Etika

87.8 Estetika

KBT üzrə universal məzmunlu ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi

Plan:

- 1.Universal məzmunlu nəşrlər haqqında məlumat
- 2.Universal məzmunlu ədəbiyyat şöbəsinin əsas bölmələri

Ədəbiyyat

- 1.Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.-B.:BDU nəşri , 1996.-2010 s.

2.Kitabxan kataloqları.-B.:Maarif, 1974.-340 s.

3. Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri ,metodiki və təcrübi jurnal.-2007.- N 2.-S.29-36.

4.İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi:Dərslik.- BUN,2018.-236s.

Kitabxana-Bibliografiya Tasnifatında 9-cü şöbə *“Universal məzmunlu ədəbiyyat”* adlanır. Ayrı-ayrı nəşr növləri arasında bibliografik vəsaitlər (göstəricilər, siyahılar, xülasələr) xüsusi yer tutur. Onların əhəmiyyəti bu nəşrlərin təkcə sayca çox olmasında deyil, başlıca olaraq kitabxananın daxili işində onların oynadığı rolla, kitab seçməkdə oxucuya göstərdikləri köməklə əlaqədardır. Bibliografik vəsaitlər fondun həcmindən asılı olmayaraq hər bir kitabxanada vardır. Ondan nəinki oxucular, habelə kitabxanaçılar da oxucularla fərdi iş apardıqda, ədəbiyyatı tövsiyə etdikdə, kütləvi tədbirlər keçirdikdə istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bibliografiyanın nəzəriyyəsi, tarixi və təşkili metodikasına dair bibliografik nəşrlər bibliografik vəsaitlərdən ayrılaraq 71/ 79 *“Elm. Mədəniyyət.Maarif”* şöbəsində yerləşdirilərək 78.5 indeksi altında əks etdirilirlər.

Bütün elm sahələrini özündə əks etdirən ümumi xarakterli bibliografik nəşrlər 91 indeksi altında yerləşirilir. Sahəvi *bibliografik nəşrlər sistemli kataloqda 2 dəfə əks etdirilir.* Əvvəlcə 91.9 bölməsinin müvafiq yarım bölmələrində, sonra isə bibliografik göstəricinin məzmunundan asılı olaraq kataloqun müəyyən sahəyə dair bölməsində təkrar əks etdirilir.

Təsnifat cədvəlinin sahəvi bölmələrində ümumi tipik bölgülər vasitəsilə xüsusi bölmələr də yaratmaq mümkündür. Məsələn, uşaq psixologiyasına dair bibliografik vəsait 91.9 :88 +88.8 indeksini yaxud da tipik bölgü əlavə etməklə 91.9 :88+88.8R1 indeksini alacaqdır.

Şəxsi bibliografik vəsaitlər (bir alimin elmi əsərlərinin bibliografiyası onun həyat və yaradıcılığının bibliografiyası) sahəvi bibliografik vəsaitlər kimi təsnifləşdirilir, lakin fərq ondan ibarətdir ki, şəxsi bibliografik vəsaitlər müəyyən bilik sahəsinin tarix bölməsində yerləşdirilir. Məsələn, Kopernikə dair bibliografik vəsait 91.9:2+22.6r indeksi altında əks etdirilir.

Kitabxana-Bibliografiya Təsnifatında *universal xarakterli* məlumat nəşrləri, ensiklopediyalar, lüğətlər *92 indeksi altında* yerləşdirilir.

Xüsusi sahəvi ensiklopediyalar, məlumat nəşrləri təsnifat cədvəlinin müəyyən sahəsinə aid edilərək *ümumi tipik bölgülər* vasitəsilə indeksləşdirilir. Məsələn, Azərbaycan ensiklopediyası 92A, tibbə dair ensiklopediya 5Я 2 indeksini alacaqdır.

95 indeksi altında bütün jurnallar toplanır. Jurnallar xüsusi əlamətə görə şifrə alırlar. Bu indeks J hərfindən (jurnal), şöbənin indeksindən və müəllif işarəsindən (jurnalın adı) ibarətdir. Məsələn, “Mədəni maarif” jurnal J indeksini alacaq.

Universal məzmunlu ədəbiyyat şöbəsinin əsas bölmələri:

91 Bibliografik vəsaitlər

92 Məlumat nəşrləri

94 Məcmuələr

95 Seriyalı nəşrlər

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin ictimai–siyasi proseslərindəki dəyişiklik nəzərə alınaraq Kitabxana– Bibliografiya Təsnifatı cədvəlində də mühüm dəyişikliklər aparılmış və aparılmaqdadır. XXI əsrdə yaşadığımızı nəzərə alaraq modəmləşmə prosesini dayandırmaq olmaz. Biz həmişə yeni problemlərlə üzləşirik, ona görə də bütün bu problemlər təsnifat cədvəlində öz əksini tapmalıdır.

Azərbaycanda tətbiq edilən təsnifat sistemləri

Plan

1. Respublikada Onluq təsnifat cədvəllərinin tətbiqi
2. KBT-nın Respublika kitabxanalarında tətbiqi

Ədəbiyyat

1. Mustafayeva S.M. Biblioqrafik təsvirin tərtibi qaydaları: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşri, 2007.- 136 s.
2. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti.- B.: BDU nəşri, 1996.-2010 s.
3. Kitabxan kataloqları.-B.: Maarif, 1974.-340 s.
4. Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: elmi-nəzəri, metodiki və təcrübi jurnal.-2004.- N 1.-S.76-82.
5. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslik.- BUN, 2018.-236s.

Azərbaycanda onluq təsnifata dair vəsaitlər 1929–ci illərdən müxtəlif variantlarda çap olunmağa başlamışdır. Bu dövrdə bir sıra kitabxanaşünas və biblioqraflar tərəfindən onluq təsnifata dair vəsaitlər hazırlanmışdır. 1922-ci ildə kitabxana işi sahəsində tanınmış mütəxəssis **Ə.Ə.Seyidzadə** tərəfindən *“El kitabxanalarında kitablar necə yazılmalı və təsnif edilməlidir”* adı ilə metodik vəsait çap edilmiş və burada ilk dəfə onluq təsnifatın qısa sxemi verilmişdir. Bundan əlavə, keçmiş Baş Siyasi Maarif İdarəsi tərəfindən buraxılmış *“Onluq təsnifat və onun müxtəlif tipli kitabxanalarda tətbiqi”* adlı vəsait 1925 və 1926-cı illərdə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur

Sonrakı illərdə Onluq təsnifatın Azərbaycan dilində bir sıra variantları çap edilmişdir. Onluq təsnifatın quruluş nöqsanları qismən aradan

qaldırmaq məqsədilə **L.N.Tropovksi** orijinal təsnifat yaratmaq, mövcud quruluşa uyğunlaşdırma üçün onu yenidən işləmiş və bu cədvəllər 1938-ci ildə nə olunmuşdur. 1941-ci ildə **L.N.Tropovskinin** cədvəlləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək *“Onluq təsnifat ”* adı ilə çap edilmişdir.

1965-ci ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən *“Kütləvi kitabxanalar üçün kitabxana təsnifatı cədvəlləri ”* çap edilmişdir. Həmin təsnifat cədvəli **L.N.Tropovskinin** təsnifat cədvəli əsasında yaranmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, **L.N Tropovski** cədvəlləri 20–25 il ərzində Rusiya Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən bir neçə dəfə yenidən işlənmiş və çap edilmişdir. Buna görə də Azərbaycan dilində nəşr edilmiş **“Kütləvi kitabxanalar üçün kitabxana təsnifatı cədvəlləri”** adlı kitab respublikanın kitabxana işçiləri üçün qiymətli hədiyyə olaraq rayon və şəhər kitabxanalarının, elmi idarə və müəssisə kitabxanalarının fondunun təsnifləşdirilməsi üçün əsas vəsait hesab edilmişdir. Təsnifat cədvəlində respublikanın xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq bəzi rubrikalar əlavə edilmişdir. Məsələn, 9-cu şöbədə Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası üçün (91 S42), dilçilik şöbəsində Azərbaycan dili üçün 4S(Az), ədəbiyyatşünaslıq şöbəsində Azərbaycan ədəbiyyatı üçün 8S(Az) və s. indekslər müəyyənləşdirilmişdir.

“Kütləvi kitabxanalar üçün kitabxana təsnifatı cədvəlləri” adlı vəsait Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi sistemində olan bütün kütləvi kitabxanaların istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Təsnifat cədvəlində əsas anlayışlardan sonra *“Əlifba-predmet göstəricisi”* və *“Metodik göstərişlər”* verilmişdir.

Onluq təsnifatın Azərbaycan kitabxanalarında tətbiqi məsələlərinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq respublikanın elmi və kütləvi kitabxanalarında onluq təsnifat və UOT tətbiq edilmişdir.

UOT Azərbaycanın ilk texniki ali təhsil ocağı hesab edilən Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının elmi kitabxanasında tətbiq edilmişdir.

Respublikamızda UOT-dan daha geniş istifadə edən kitabxanalardan biri də Respublika Elmi Texniki Kitabxanasıdır. Əsası 1923-cü ildə qoyulan, 1930-cu ildə “Neftçi klubu” kitabxanasının bazası əsasında Azneft Mərkəzi-Texniki kitabxanası kimi yaradılmışdır.

Respublikamızda Universal Onluq Təsnifat cədvəllərindən daha səmərəli istifadə edən və öz ənənələrinə sadıq qalan kitabxanalardan biri də Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin kitabxanasıdır.

Azərbaycanda 1962-ci il 11 may tarixli qərarından sonra 5 elmi və texniki kitabxana sənədlərin sistemləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması işində UOT-dan səmərəli istifadə edir. Bu kitabxanalara misal olaraq ADNA-nın, ADTU-nun, Azərbaycan Dövlət Texniki Universitetinin kitabxanalarını, Respublika Elmi–Texniki kitabxanasını, Respublika Tibb Kitabxanasını göstərmək olar

Azərbaycan Respublikasının elmi kitabxanalarında KBT 1960-cı illərdən sonra tətbiq edilməyə başladı. İlk dəfə M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli kitabxanası öz fond və kataloqlarını KBT üzrə təşkil etməyə başlamış və 80-ci illərdə bu işi başa çatdırmışdır.

Azərbaycanda hazırda 70-ə qədər mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin 20 aprel 1979-cu il tarixli 150 №-li “Kitabxana–Biblioqrafiya Təsnifatının kütləvi və uşaq kitabxanalarının iş təcrübəsində tətbiqi haqqında” əmrinə müvafiq olaraq KBT-nin uşaq və kütləvi kitabxanalarında tətbiqi işi təşkil edilir. Bu işdə rəhbərlik M.F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli kitabxanasına həvalə edilir və *“1981-1985-ci illərdə Azərbaycanın kütləvi və uşaq kitabxanalarının təcrübəsində KBT-nin tətbiqinə dair tədbirlər planına”* na uyğun olaraq bir sıra işlər həyata keçirilməyə başladı. Respublika Mədəniyyət Nazirliyinin əmrinə əsasən KBT-nin respublikada tətbiqinin 1990-cı ildə başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdu.

Onu da demək lazımdır ki, hazırda respublikanın bütün kütləvi kitabxanalarında KBT-nin kütləvi kitabxanalar variantı və elmi kitabxanaların bir qismində (məsələn, M.F.Axundzadə adına Azərbaycan

Milli kitabxanasında, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Elmi Kitabxanasında (1967) KBT-nin elmi kitabxanalar variantı tətbiq edilir.

Respublikamızın ali məktəbi kitabxalarında (məsələn, Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında, Azərbaycan Texniki Universitetinin kitabxanasında, Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin kitabxanasında və s.) UOT-la bərabər KBT-də tətbiq edilir. Belə ki, UOT–dan təbiətşünaslıq və texniki elmlərə dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində, KBT–dən ictimai və humanitar elmlərə dair ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsində istifadə olunur.

Mövzu: 13

Sənədlərin sistemləşdirilməsinin ümumi metodikası

Plan:

1. Sistemləşdirmənin məqsədi, prinsipləri və metodları
2. Sistemləşdirmənin mərhələləri
3. Sistemləşdirmədə müəllif işarəsi cədvəlinin əhəmiyyəti

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Mustafayeva S.M. Biblioqrafik təsvirin tərtibi qaydaları: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşri, 2007.-136 s.
2. Sənədlərin biblioqrafik təsvir qaydaları haqqında (7.1- 2003 Dövlət Standartı əsasında) :- Metodiki vəsait .- Bakı, 2011.- 46 s.
3. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları) :Dərs vəsaiti.- B.: BDU nəşri, 1996.-2010 s.
4. Kitabxana kataloqları .-B.: Maarif, 1974.- 340 s.
5. İkirəqəmli müəllif işarəsi cədvəlləri .-B.,2006.- 36 s.
6. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslik.- BUN,2018.-236 s.

Kitabxana işində təsnifləşdirmə çap əsərlərinin müxtəlif əlamətlərə görə sistemləşdirilməsidir. Kitabxana – biblioqrafiya və elmi məlumat daşıyıcıları təsnifləşdirilərkən onların məzmunu əsas əlamət kimi götürülür, yəni əsərlər məzmununa görə qruplaşdırılır.

Sistemləşdirmənin mahiyyəti informasiyanın analitik-sintetik işlənməsi vasitəsilə onun təbii dildən informasiya axtarış dilinə (İAD) çevrilməsidir.

Sistemləşdirmə obyektini kimi müxtəlif sənədlər götürülür: kitablar, seriyalı nəşrlər (qəzet, jurnal, ardı davam edən nəşrlər, seriya üzrə çap edilən nəşrlər), kartoqrafik nəşrlər (atlas, qlobus), izonəşrlər, not nəşrləri, kinofotosənədlər, elektron nəşrlər, dərc edilməyən sənədlər və s.

Sənədlərin sistemləşdirilməsi kataloqlaşdırma prosesləri ilə əlaqədardır. Kataloqlaşdırmanın əsas proseslərindən birini kitabların kitabxana qaydası ilə işlənməsi təşkil edir. Kitabların kitabxana qaydası ilə işlənməsini şərti olaraq iki yerə ayırmaq olar: 1) texniki cəhətdən işlənməsi 2) elmi cəhətdən işlənməsi

Kitabların texniki cəhətdən işlənmə prosesinə kitablara və ümumiyyətlə, sənədlərə möhürün vurulması, cibliyin yapışdırılması, inventar nömrəsinin yazılması və s. aiddir. Kitabların elmi cəhətdən işlənməsinə biblioqrafik təsvirlərin tərtib edilməsi, sistemləşdirilməsi, predmetləşdirilməsi və digər iş üsulları daxildir. Kitabların elmi cəhətdən işlənməsi ilk növbədə onların biblioqrafik təsvirindən başlayır. Biblioqrafik təsvir- sənəd haqqında biblioqrafik məlumatların məcmusundan ibarətdir. Hazırda respublika kitabxanalarında biblioqrafik təsvir AZS 754-2013 "Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir: Ümumi tələblər və tərtibi qaydaları " adlı Milli dövlət standartı əsasında tərtib edilir.

"Sistemləşdirmə" – sistemli kataloq, sistemli kartotekalar, verilənlər bazası, fondun sistemli düzülüşü, biblioqrafik və məlumat nəşrlərində materialların qruplaşdırılması üçün kitabxanalarda və informasiya orqanlarında, biblioqrafiya müəssisələrində, nəşriyyat işi və kitab ticarətində, arxiv işlərində, kargüzarlıq işlərində tətbiq edilir.

Sənədlərin təsnifləşdirilməsi metodikası iki hissəyə: nisbətən ümumi metodları təhlil edən, elmin bütün sahələrinə aid çap əsərlərinin təsnifləşdirilməsində zəruri olan ümumi hissə və konkret sahə ədəbiyyatı üçün təsnifat metodu təyin edən xüsusi hissəyə ayrılır. Ümumi metodikaya sistemləşdirmənin prinsipləri və qaydaları, xüsusi metodikaya isə hər bir elm sahəsinə aid ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi aiddir.

Sistemləşdirmənin məqsədi kitabxananın fondunu indeksləşdirmə vasitəsilə tam və dəqiq əks etdirməkdən ibarətdir. Sənədlərin sistemləşdirilməsində bir sıra metodlardan istifadə olunur. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Təkrar əks etdirmə metodu. Bu metod sənədlərin məzmunu və nəşr xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun sistemli kataloqda bir neçə bölmə və yarım bölmələrdə əks etdirilməsini nəzərdə tutur.

2. Analitik təsnifləşdirmə metodu. Bu metod sənədlərin ayrı-ayrı hissələrinin, fəsilərin, bölmələrin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

3. Dəqiq qruplaşdırma metodu. Bu metod vasitəsilə sistemli düzülüştən istifadə olunan kitabxananın xüsusiyyətindən asılı olaraq təsnifləşdirmə prosesində müxtəlif bölgülərin tətbiqindən istifadə olunur. Xırda bölgülərdən sistemli kataloqda, iri bölgülərdən isə kitabların rəfdə düzülüşündə istifadə edilir.

Sənədlərin sistemləşdirilməsində kitabxananın xüsusiyyətləri, tipi, növü, rayonun istehsal profili, fondun həcmi, tərkibi və oxucu marağı nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlər nəzərə alındıqdan sonra təsnifat cədvəli dəqiqləşdirilməli və kitabxananın konkret iş şəraitinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Təsnifat cədvəli kitabxananın məqsəd və vəzifələrinə uyğunlaşdırılaraq burada müxtəlif rubrikalar ya birləşdirilə bilər, ya da çıxarıla bilər.

Təsnifat cədvəli dəqiqləşdirilərkən kitabxanaçı həm sadə, həm də mürəkkəb indekslərdən istifadə edə bilər.

Sadə indeks əsərin yalnız məzmun əlamətini bildirən indeksdir. Burada əsas cədvəlin indekslərindən və yaxud da cədvəlin indeksləri ilə ümumi və xüsusi nümunəvi bölgü (təyinedici) indekslərindən istifadə olunur. Məsələn: 26.325.1- Faydalı metal qazıntıları; 22.3 872 – Orta məktəb üçün fizika dərslisi.

Mürəkkəb indeks isə iki və yaxud bir neçə indeksin birləşməsindən əmələ gəlir. İndeksler arasında qoşa nöqtə işarəsindən istifadə olunur. Məsələn: 32.881:67 Teleqraf rabitəsi hüququ

Sistemləşdirmənin mərhələləri. Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər nəzərə alındıqdan sonra sənədlər sistemləşdirilir. Sistemləşdirmə prosesi bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1) sistemləşdirmə obyektini kimi sənədin təhlili
2) təhlil nəticəsində əldə edilmiş anlayışlar əsasında sistemləşdirmə qərarının qəbul edilməsi

3) sistemləşdirmə qərarının tərtibi

4) sistemli kataloq üçün əlifba-predmet göstəricisinin tərtibi

5) əlifba-predmet rubrikasının və təsnifləşdirmə indekslərinin redaktə edilməsi

Sənədlərin təhlili mərhələsi ən məsul mərhələlərdəndir. Təhlil prosesində kitabxanaçı sənədin hansı elm sahəsinə aid olduğunu, onun məzmununu, sənədin elmi və ideya cəhətdən əhəmiyyətini aydınlaşdırır. Kitabın təhlili ilk növbədə titul vərəqindən başlayır.

Təsnifləşdirilən sənədin sərlövhəsinə də diqqət yetirir. Bəzən sənədin sərlövhəsi onun məzmunu ilə uyğun gəlir. Məsələn, lüğətlər, ensiklopediyalar, dərsliklər və s. Bəzən isə sənədin məzmunu ilə sərlövhəsi uyğun gəlmir və yaxud sərlövhə sənədin məzmunu haqqında yanlış təsəvvür yaradır.

Kitabın məzmununu açmayan sərlövhələr (məsələn, "Qılınc və qələm", "Dəli Kür" və s.), elmi-kütləvi nəşrlər və obrazlı sərlövhələrdə verilmiş bədii əsərlər oxucunun diqqətini cəlb etmək məqsədi güdür. Belə hallarda sərlövhəaltı məlumatlar kitabın məzmununu aydınlaşdırır və dəqiqləşdirir, nəşrin xarakterini, ədəbi janrını, oxucu təyinatını göstərir.

Sərlövhəüstü məlumatda əsəri nəşr etdirən idarənin adı, kitabın seriyası haqqında məlumatlarda nəşrin oxucu istiqaməti verilir.

Sənəd sistemləşdirilərkən onu çap edən nəşriyyatın adının da əhəmiyyəti vardır. Nəşriyyatların adları təsnifləşdiriciyə lazımi istiqamətdə axtarış aparmaqda kömək edir. Məsələn, "Elm", "Yazıçı", BDU-nun nəşriyyatı və s.

Sənədi təhlil etdikdən, onun məzmunu ilə tanış olduqdan sonra kitabxanaçı sistemləşdirmənin ikinci mərhələsinə keçir. Sistemləşdirmə qərarının qəbul edilməsi üçün indekslər axtarılır. Birinci axtarış üsulu təsnifat cədvəlinə əsasən aparılır.

İkinci axtarış üsulu ƏPG (əlifba predmet göstəricisi) üzrə aparılır. Mövzunu müəyyənləşdirdikdən sonra kitabxanaçı ƏPG-də mövzuya uyğun rubrikanı tapır və müəyyən qərara gəlir.

Sistemləşdirmənin üçüncü mərhələsi sistemləşdirmə qərarının tərtibindən ibarətdir. Bunun əsasında qəbul edilmiş qərara müvafiq indekslər kitabda, sistemli kataloqun kartoçkasında, biblioqrafik kartotekada və maşınla oxunan kataloqlarda qeyd olunur. Kitabda qeyd olunan indeks onun fonddakı yerini bildirir.

Kartoçkalarda yazılan indekslər isə kitabın sistemli kataloqun hansı bölməsində əks etdirilməsini bildirir. Sistemləşdirmə prosesində 3 növ indeksdən istifadə olunur.

1. Rəf indeksi. Sistemli düzülüş tətbiq edilən kitabxanaların kataloq kartoçkalarında rəf indeksi verilir. Rəf indeksi kitabın fonddakı yerini müəyyənləşdirir. Rəf indeksi kataloq indeksinə uyğun gələ bilər. Rəf indeksi kataloq kartoçkasının yuxarı sol tərəfində yazılır.

2. Kataloq indeksi. Bu indeks vasitəsi ilə müvafiq kartoçkanın sistemli kataloqda yeri müəyyənləşdirilir. Kataloq indeksi kartoçkanın aşağı sol küncündə yazılır. Əgər kitabın məzmunu bir neçə indekslə ifadə edilibsə, onda tam indekslə kataloq indeksi eyni olur.

3. Tam indeks. Burada əsərin əsas məzmunu və başqa əlamətlərini ifadə edən indekslər verilir ki, bunlar da üstəgəl (+) işarəsi ilə yaranırlar. Birinci indeks əsas indeks adını daşıyır, digər indekslər isə əlavə indekslər adlanırlar. Əlavə indekslər təsnifat cədvəlinin ardıcılığı üzrə verilir. Əsas kartoçkada verilmiş indekslərin sayına müvafiq əlavə kartoçkalar yazılır.

Sistemləşdirmədə müəllif işarəsi cədvəlinin əhəmiyyəti.

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxana fondlarının düzülüşündə sistemli əlifba düzülüşdən istifadə edilir. Bu o deməkdir ki, kitablar kitabxana-biblioqrafiya cədvəlinə əsasən şöbələr üzrə, hər şöbə daxilində isə müəlliflərin soyadlarının əlifba sırası üzrə düzülür. Bunun üçün ikirəqəmli müəllif işarəsi cədvəlindən istifadə edilir. **M.Rzaquluzadənin** "İkirəqəmli müəllif işarəsi cədvəli"ndən istifadə etməkdə əsas məqsəd kitabların əlifba sırası ilə düzülüşünü asanlaşdırmaqdır. Bu cədvəldən istifadə etməklə hər çap məhsuluna xüsusi müəllif işarəsi verilir. Hazırda Respublika kitabxanalarında Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi və M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən tərtib edilmiş (2001) "İkirəqəmli müəllif işarəsi cədvəli" tətbiq edilir. Müəllif işarəsi nədir? Müəllif işarəsi- çap əsərinə birinci müəllifin, yaxud sərlövhənin (kitabın təsviri sərlövhə üzrə aparıldıqda) birinci sözünün ilk hecasına görə təyin edilən rəqəmdir. Kitablar təsnifləşdirilərkən təsnifat indeksi ilə yanaşı müəllif işarəsi də alırlar. Müəllif işarəsi cədvəlində sağ və sol sütunlarda hərflər, ortada isə rəqəmlər yazılır. Həmin bu rəqəmlər hər iki tərəfdə yerləşən hərflərə aid olunur. Məsələn:

A 11 B

Aa 12 Ba

Ab 13 Bab

Abd 14 Baq

Abe 15 Bad

Abi 16 Bağ və s.

Əgər Abasov və Babayev soyadlı müəlliflərə müəllif işarəsi təyin edilirsə, cədvəl nəzərdən keçirildikdə hər iki müəllifə 13 rəqəmli müəllif işarəsi veriləcək.

Müəllif işarəsi kitabların titul vərəqlərinin yuxarı sağ küncündə, kataloq kartoçkaları və kitabların formulyarlarının yuxarı sol küncündə kitabxana təsnifatının müvafiq indeksi ilə birlikdə kəsir şəklində yazılır. Məsələn:

74.202- kitabın indeksi

A 34- müəllif işarəsi

Müəllif işarəsinin məqsədi nəşrin vahid qaydada, düzgün və dəqiq düzülüşünü təmin etməkdən ibarətdir. Müəllif işarəsi ilə təsnifat indeksinin birləşməsinə şifrə deyilir.

Cədvəldən istifadə edərkən aşağıdakı qaydaları bilmək lazımdır:

1. Bir, iki və üç müəllifli kitablara müəllif işarəsi təyin edilərkən birinci müəllifin soyadı

əsas götürülür.

2. Kollektiv müəllifli nəşrlərə müəllif işarəsi müəllif və sərlövhə üzrə təyin edilir.

3. Kitabın sərlövhəsi rəqəmlə başladığında müəllif işarəsi birinci rəqəmin sözlə yazılışına uyğun təyin edilir. Məsələn:

XXI əsr Azərbaycan musiqisi – **İ 96**

4. Rəqəmlərə oxşar hərflərə müəllif işarəsi təyin edilərkən həmin hərflərdən sonra tire (-) işarəsi qoyulur.

5. Müəllif işarəsi təyin edilərkən sözün birinci hecası cədvəldə olmadıqda, müəllif işarəsi ondan əvvəlki hecaya görə təyin edilir. Məsələn, cədvəldə "hon" hecası verilməyibsə, onda özündən əvvəlki "hom" hecasının işarəsini alır.

6. Müəllif işarəsi təyin edilərkən Şeyx, Hacı, Məşədi, Kərbəlayı, Molla Seyid və s. titullar nəzərə alınmır.

Mövzu: 14

Sistemli kataloqun təşkili

Plan:

- 1. Sistemli kataloqun təşkilinin məqsədi və prinsipləri**
- 2. Sistemli kataloqun təşkilinin ümumi metodikası**

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1. Kitabxanaşünaslıq (kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.**
- 2. Kitabxana kataloqları.- B.: Maarif, 1974.-340 s.**
- 3. İsmayılov X.,Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslük.- BUN, 2018.-236 s.**
- 4. Kitabxana işçisinin məlumat kitabı.- B., 1986.-286 s.**

Kitabxanalarda toplanan bütün sənədlər haqqında məlumatlar elektron kataloqlarla yanaşı, ənənəvi kataloqlarda da yerləşdirilir. Ənənəvi kataloqların əsas növlərindən biri də sistemli kataloqdur. Hazırkı dövrdə elektron kataloqun təşkili və istifadəsi nə qədər geniş yayılsa da, kitabxanalarımızda uzun müddət təşkil edilib və istifadə edilən üç kataloq növündən (əlifba, sistemli, predmet) biri olan sistemli kataloq (SK) bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyib. Sistemli kataloqda sənədlərin biblioqrafik təsvirləri müəyyən təsnifat cədvəli əsasında elm sahələri üzrə düzülür. Sistemli kataloq kitabxananın bütün fondunu əks etdirir. SK- kataloqlar içərisində vahid kataloqdur ki, burada heç bir parametrlər (sənədin növü, fondun bölmələri, dil əlamətləri) nəzərə alınmayaraq fondun məzmunu hərtərəfli əks etdirilir. Müasir kitabxanaşünaslıqda sistemli kataloq məfhumu altında iki ünsürdən ibarət olan sistem nəzərdə tutulur: sistemli kataloq və ondan istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə tərtib edilən Əlifba-predmet göstəricisi (ƏPG). Əlifba-predmet göstəricisində sistemli kataloqda əks etdirilən sənədlərin məzmununa müvafiq predmet rubrikalarının təsnifləşdirmə indeksləri ilə birlikdə siyahısı verilir.

SK-un təşkilinin əsas prinsiplərini elmilik və əlverişlilik təşkil edir.

Elmlik prinsipi sistemli kataloqun quruluşunda, təsnifat bölgülərinin terminoloji cəhətdən düzgün qruplaşdırılmasında özünü büruzə verir. Elmlik prinsipi kitabxana təsnifatının daim təkmilləşdirilməsi, yeni bölgülərin yaradılması, köhnələrin dəyişdirilməsində özünü göstərir.

Sistemli kataloqun təşkilinin əlverişlilik prinsipi onun daxili və xarici tərtibatının təmin edilməsi, məlumat və isnad karoçkaları ilə təmin edilməsi, köməkçi aparatla təmin edilməsi, kataloqun əyani vəsaitlərlə təmin edilməsi ilə ölçülür.

Sistemli kataloq kitabxanada iki əsas funksiyanı yerinə yetirir:

1. Məlumat funksiyası – yəni ədəbiyyatın tematik axtarışını və onun istifadəsini təmin edir.

2. Pedaqoji funksiyası – yəni kitab vasitəsilə biliyi təbliğ edir.

Sistemli kataloqun təşkili bir sıra mərhələlərdən ibarətdir:

1) kataloqun pasportunun tərtibi

2) şöbələrin formalaşması və onların yerləşdirilməsi

3) kataloqun şöbələrinin daxilində bibliografik təsvirlərin qruplaşdırılması

4) kataloqun tərtibi

5) kataloqdan istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə köməkçi vəsaitlərin tərtib edilməsi

6) kataloqun redaktə edilməsi

Oxucuların sistemli kataloqdan istifadəsini asanlaşdırmaqda ayrıcların və hər bir ayrıc arxasında kartoçkaların miqdarının da xüsusi rolu vardır. Hər bir ayrıc arxasında həddindən çox kartoçkanın toplanmasına imkan vermək olmaz.

Kitabxanalarda sistemli kataloqun şöbələri daxilində ayrıcların 2 üsulla qruplaşdırılması geniş yayılmışdır: 1) əlifba düzülüşü (müəllif və sərlövhələrin əlifbası); 2) əks xronoloji düzülüş (burada kitabın nəşr ili əsas götürülür və əvvəlcə son nəşrlərin, sonra isə əvvəlki nəşrlərin kartoçkaları düzülür. İllər daxilində kartoçkalar əlifba sırası ilə düzülür. Bu düzülüşün üstünlüyü ondan ibarətdir ki, oxucu ilk növbədə yeni nəşrlərlə tanış olur. Bu zaman kartoçkaların aşağı sol küncündə ədəbiyyatın analitik-sintetik işlənməsinin son tarixi ("gün","ay","il" 24.06.2015) göstərilir.

Kataloqun tərtibində hər bir şöbənin əvvəlində verilən ayrıcların xüsusi rolu vardır.

Ayrıcların üzərində izahedici məlumatlar verilir. Sistemli kataloqda təsnifat cədvəlinin indekslərinin detallaşdırılması nəzərə alınaraq müxtəlif formalı ayrıclardan istifadə olunur. Burada əsasən orta və yan ayrıcların tətbiqinə yer verilir. Orta ayrıclarda birinci və ikinci dərəcəli bölgülərdən, bəzən də üçüncü dərəcəli bölgülərdən istifadə olunur. Daha xırda bölgülər üçün isə yan ayrıclar tətbiq edilir. Məsələn, dördüncü və beşinci pillə üçün sol ayrıclar, altıncı və sonrakı bölgülər üçün isə sağ ayrıclar tətbiq edilir.

SK bəzən rəngli ayrıclarla tərtib edilir. Ayrıcların formalarında müxtəliflik olmadıqda isə bölgülərin müəyyən pillələri üçün digər rəngli ayrıclardan istifadə olunur. Ayrıcda rubrika, indeks və bölmənin adı yazılır. Əgər sərlövhə bir sətirdə yerləşmirsə, onu ikinci sətirə keçirmək lazımdır.

Kataloqun redaktə edilməsi. Hər hansı bir kataloq növü kimi sistemli kataloqun da redaktə edilməsinə ehtiyac duyulur. Redaktə dedikdə kataloqun quruluşunun yoxlanılması, tərtibinin düzgünlüyünün aşkara çıxarılması və s. işlər nəzərdə tutulur.

İşin həcmindən asılı olaraq redaktə tam və ya seçmə üsulu ilə aparıla bilər. Tam redaktə zamanı kataloq bütünlükdə nəzərdən keçirilir. Seçmə redaktə zamanı isə kataloqun bir və ya bir neçə bölməsi nəzərdən keçirilir. Seçmə yolu ilə redaktə müəyyən bir məsələyə də həsr edilə bilər.

İşin təşkilindən asılı olaraq redaktə işi cari və planlı aparıla bilər.

Cari redaktə işi kataloqla gündəlik iş prosesində həyata keçirilir. Burada kartoçkaların düzgün düzülüşü, ayrıcların yoxlanılması, rubrikaların adlarının dəyişməsi, kataloqun bölmələrinin qruplaşdırılması, yeni ədəbiyyatın kartoçkalarının düzülüşü və s. nəzərdən keçirilir.

Planlı redaktə işi isə qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş qrafik üzrə aparılır.

Bu işin təşkili və aparılması müddəti kataloqun həcmindən və bu işə sərf edilən vaxtın müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Həll edilən məsələnin mürəkkəbliyindən asılı olaraq redaktə işi metodiki və texniki üsulla da aparıla bilər.

Metodiki redaktə işi kataloqun keyfiyyətə yaxşılaşması nöqtəyi-nəzərindən aparılır.

Texniki redaktə isə kataloqun xarici görünüşü ilə (kartoçkaların düzülüşü, ayrıcların düzgün tərtibi və s.) bağlıdır.

Sənədlərin predmetləşdirilməsi

Plan:

1. Predmetləşdirmə sənədlərin analitik- sintetik işlənməsi metodu kimi
2. Predmet rubrikasının dili
3. Sənədlərin predmetləşdirilməsinin ümumi metodikası

Ədəbiyyat

1. Mustafayeva S.M. Biblioqrafik təsvirin tərtibi qaydaları: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşri, 2007.- 136 s.
2. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları):Dərs vəsaiti.- B.:BDU nəşri, 1996.-2010 s.
3. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsfiri:Dərslik. –B.:Mütərcim,2017.-204s

4. İsmayılov X., Mustafayeva S. Sənədlərin biblioqrafik təsnifləşdirilməsi: Dərslik. – BUN, 2018. – 236 s
5. İnternet resursları.

Predmetləşdirmə özlüyündə ayrıca sənədin formal əlamətlərinin (onun tərkib hissəsi və ya ümumilikdə) və ya intellektual avtomatlaşdırılmış təhlilindən, axtarış dili vasitəsilə əks etdirilməsindən ibadətdir.

Predmetləşdirmə predmet anlayışı çox geniş menada başa düşülür- fikrimizin hər hansı bir obyektə predmet ola bilər; real həqiqətin konkret predmetləri (bina, dəzgah, gəmi və s.) müxtəlif hadisələr, tarixi faktlar və s.

Kitabxana-informasiya təcrübəsində predmetləşdirmənin iki metodu məlumdur.

1. Predmet kataloqu
2. Köməkçi predmet göstəriciləri

Birinci metodun qısa xarakteristikasını təhlil edərkən qeyd edə bilərik ki, XIX əsrdə Qərbi Avropa və Amerika kitabxanalarının əlifba kataloqlarında kitabların sərəlvhə üzrə təsvirində onların predmet altında təsvir edilməsinə ilk cəhdlər göstərilmişdir. Bu da luğət kataloqunun təşkilinə gətirib çıxarmışdır ki həmin kataloqda şəxslərin, idarə və təşkilatların, sənədlərin sərəlvhəsi və predmet rubrikalarının əlifba üzrə düzülüşünə diqqət yetirilmişdir.

İkinci metod predmet kataloqunun probleminin təşkili ilə yanaşı nəzəriyyəçilər “Köməkçi predmet göstəriciləri”nin təşkili sahəsində

diqqət yetirməyə çalışmışlar.”Köməkçi predmet göstəriciləri” adı altında göstəricinin üç növü nəzərdə tutulur.

Predmet rublikasının dili

Sənədlərin predmetləşdirilməsində ən mühüm cəhətlərdən biri predmet rublikalarının seçilməsidir. Təbii dilin əsasında yaranan , informasiyanın analitik-sintetik işlənməsi üçün nəzərdə tutulan suni dildir.

Predləşmənin əsas xüsusiyyəti predmet rublikaları ilə təbii dilin genetik əlaqəsidir. Predmet rublikalarının dili milli lüğət fondunun dili əsasında (rus , ingilsi , alman) formalaşmışdır. Predmet rublikaları sorğuya görə sənədlərin məzmununu və formal əlamətlərini əks etdirir.

Leksik vahidlər (müəyyən dilin tərkibinə daxil olan sözlər) predmet rublikalarının dilində predmetin sərlövhəsi və sərlövhəaltı adlanır.

Predmetin başlığı (predmet rublikasının başlığı)- sənədin əsas predmetini əks etdirən söz və söz birləşmələrindən ibarətdir.

Başlıq kimi predmetin adı , material , proses , xüsusiyyət, şəxs, coğrafi anlayış və s. ola bilər.

Sərlövhəaltılar vasitəsilə çap əsərinin məzmunu, ifadə üslubu və oxucu istiqaməti müəyyənləşdirilir. Sərlövhəaltılar predmet rublikası başlığı ilə predmetin bu və ya digər aspektdən nəzərdən keçirilməsini əks etdirir. Sərlövhəaltılar predmet rublikasının başlığına tire (-) vasitəsilə birləşdirirlər, təkcə xronoloji sərlövhəaltılar isə vergül(,) vasitəsi ilə birləşdirilir.

Predmetləşdirmə təcrübəsində iki növ rubrika tətbiq edilir: sadə və mürəkkəb.

Sadə rubrika sənədin predmetinə uyğun bir sərlövhədən ibarətdir. Sadə predmet rublikası həmişə təküzüvlüdür. Bu rubrika sənədin predmetini bütünlükdə və hərtərəfli nəzərdə keçirilməsi zamanı tətbiq edilir. Onu da deyək ki, sadə predmet rublikasına nadir hallarda rast gəlmək mümkündür.

Mürəkkəb rublika sənədin məzmunu ilə bağlı bütün məsələlər nəzərdən keçirildikdə sonra yaradıla bilər.

Mürəkkəb rublika iki və yaxud bir neçə sözdən ibarət ola bilər : sərlovhə və sərlovhəaltı. Belə rublika əsasən texniki, kənd təsərrüfatı, hərbi iş, iqtisadiyyat və s. sənədlərin predləşdirilməsi zamanı tətbiq edilir.

Mürəkkəb predmet rublikasında ünsürlər elə yerləşdirilməlidir ki, mətnin mənası olduğu kimi saxlansın.

Predmet kataloqunun təşkili kitabxananın xidmət etdiyi oxucuların marağı , kitab fondunun tərkibi kitabxananın və onun kataloqlar sisteminin qarşısında duran vəzifələrlə bağlıdır. Bu kataloqun təşkili zamanı həyata keçirilən əməliyyatlar eynilə əlifba və sistemli kataloqlarda olduğu kimidir.

Predmet kataloqun sistemli kataloqu tamamlayır. Ona görə də həmin kataloqda kitabxananın bütün fondu deyil onun bir hissəsini əks etdirmək mümkündür.

Predmet kataloqunun vəzifəsi oxucuya müəyyən predmet problem yaxud mövzu haqqında mümkün qədər mükəmməl hər tərəfli elmi cəhətdən düzgün material təqdim etməkdən ibarətdir. Buna görə də əgər müəyyən bir aktual məsələ üzrə ədəbiyyat azdırsa o zaman kataloqa jurnallardan məcmuələrdən seçilmiş əsərlərdən götürülmüş məqalələrin təsvirini daxil etmək məqsədəuyğundur.

Predmetləşdirmənin ümumi metodikası mövzudan aslı olmayaraq bütün tibb və növdən olan sənədlərin predmetləşdirilməsində tətbiq edilən qayda və üsulların məcmusundan ibarətdir.

Predmetləşmənin texnoloji prosesləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- sənədlərin seçilməsi
- predmetin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə sənədin məzmununun və formasının təhlil edilməsi
- rublikaların seçilməsi və formalaşdırılması
- formalaşdırılmış rublikaların standartlaşdırılması

- predmet rublikalarının redaktə edilməsi
- predmet rublikalarının bibliografik yazıya daxil edilməsi

Predmetləşdirmənin metodikası sənədlərin təsviri təsnifləşdirilməsi metodikası kimi ümumi və xüsusi metodikaya ayrılır. Ümumi metodika dedikdə mövzudan nəşrin xarakterindən və oxucu məqsədindən aslı olmayaraq bütün sənədlərin predmetləşdirilməsi zamanı tətbiq edilən prinsip qayda və üsullar nəzərdə tutulur. Xüsusi metodiki ədəbiyyat müxtəlif bilik sahələri üzrə predmetləşdirilmənin xüsuiyyətlərini açır.

Bütün kataloqlar kimi predmet kataloqda cari və planlı redaktəyə möhtacdır. Cari redaktə kartoçkaların və ayırıcıların düzülməsi prosesində həyata keçirilir. Kataloqun planı redaktəsi həm bütünlükdə həmdə , seçmə ola bilər. Bütünlükdə redaktə zamanı kataloqun qutuları ardıcıl olaraq bir-bir nəzərdən keçirilir. Seçmə üsulla redaktə edərkən bir mövzuya aid olan müəyyən kompleks və rublikalar üzərində iş nəzərdə tutulur.

Kataloqun redaktəsi adətən 3 istiqamətdə gedir: kataloqun quruluşu, məzmunu və tərtibinin nəzərdən keçirilməsi.

İşin birinci mərhələsində çox mühüm məsələ kimi yeni ədəbiyyat kompleks yaratmaq tələb olunur. Predmetləşdirici rublikaların təkrar olmamasında ciddi fikir verilməli , rublikalar vahid şəkllə salınmalıdır.

İkinci mərhələdə rublika və yarımrublikalarda kartoçkalar bir-ir yoxlanmalı və köhnə ədəbiyyatın kartoçkası çıxarılmalıdır. Bu zaman bibliografik göstəricilərdən ali məktəblərə proqramlarında və s. istifadə olunur . Mövzuca bir-birinə yaxın olan rublikalar yoxlanılır və bunlarda məhdud rublikalara dair materialların olub-olmaması aşkar edilir.

Üçüncü mərhələ kataloqun tərtibinin nəzərdən keçirilməsidir. Burada ayırıcıların eyni formada olması, texniki cəhətdən düzgün tərtibatı və s. məsələlər nəzərdən keçirilməsidir.

